

ההתרעה המודיעינית, יהירות ההנהגה וחדלון ההתיישבות המחודשת בחברון לאחר מאורעות תרפ"ט

ירון רן

אהרן חיים כהן, ד"ר דניאל אלקנה ויהודי חברון (1929-1936)¹

בפרשת הטבח ביהודי חברון באוגוסט 1929, שיבת חלקם לעיר ב-1931 וקורותיהם בשנים שלאחר מכן, נשכחו לחלוטין שתי דמויות ששחקו תפקיד לא-מבוטל בפרשייה ההיא: אהרן חיים כהן והזוג ד"ר דניאל וד"ר לובה אלקנה. מטרת מאמרנו היא לשחזר את סיפורם בהקשר של ההתרעה על האפשרות לפגיעה בתושבי חברון היהודים ערב מאורעות אוגוסט 1929, לחשוף את הדיון הציבורי-פוליטי באשר לצדדים השונים של כדאיות חזרתם לעיר, את מלחמות היהודים בתנועה הציונית הקשורות לפרשה ואת הניסיונות לייצר מערכת יחסים חדשה בין תושבי העיר הערבים לתושביה היהודים לאחר הטבח. באמצעות מסמכים ארכיוניים חדשים והארכיון הפרטי של א"ח כהן מתגלה תמונה מורכבת ומפורטת, שלה כמה זוויות אחרות מהתמונה שהייתה מוכרת עד היום בפרשת הטבח ביהודי חברון ואשר התחולל לאחרי.

ד"ר דניאל אלקנה² היה בנו של מנחם אלקונין, בעל בית המלון הראשון בתל אביב - ברחוב לילינבלום 9 (שבימים אלו נבנה מחדש במימון המיליונר הצרפתי דומיניק רומנו). הוא נולד בסמולנסק שברוסיה בשנת 1902; עלה ארצה כשהיה בן שבע, בוגר מחזור ח' (תר"פ) של הגימנסיה הרצליה בתל אביב. בימי הגירוש של יהודי תל אביב לצפון הארץ, בימי מלחמת העולם הראשונה, נדד עם משפחתו צפונה עד לזיכרון יעקב. בשוב המשפחה לתל אביב בסיום המלחמה נסע לפריז, ושם למד רפואה בסורבון בשנים 1920-1927. הוא חזר ארצה ב-1927 ונישא לד"ר לובה (אהובה) רודינצקי, רופאת שיניים. הזוג אלקנה הגיע לחברון ב-1928, ומצא בה 200 מבחורי ישיבת סלובודקה שבאו לחברון ב-1924, ואת המשפחות הוותיקות שהגיעו לעיר במהלך השנים. זוג הרופאים היה חריג בנוף היהודי בחברון. הם התגוררו בקומה השנייה של בית משפחת אבו זינה, ושם הייתה גם מרפאת השיניים של הרופאה. הם השתכרו בכבוד רב מעבודתם הרפואית, והיו בקשרים טובים עם נכבדים חברונים. הזוג אלקנה, בניגוד ליהודי חברון שנטשו בעקבות הטבח לירושלים, עזב לתל אביב. הם חיו בבית המלון 'אלקונין'

1 המאמר הוא פרק מביוגרפיה על אודות אהרן חיים כהן בשנים 1906-1939, שתפורסם בחודשים הקרובים.
2 על משפחת אלקנה: שיחות עם הדסה זיו-זוסמן, בתם של ד"ר דניאל וד"ר לובה אלקנה, 7.5.2013.
-1 21.12.2012, ועם בנם מנחם אלקנה, 24.12.2012. ראו גם: גנור-אלקנה, 2005, עמ' 57-59.

מספטמבר 1929 ועד לאוגוסט 1930, ושם גם נולד גם בנם, ניומה (מנחם), ואז חזרו חזרה עצמאית לחברון.

דניאל ולובה חיו בחברון עד ל-23 באפריל 1936, מעט לפני כמה עשרות משפחות ששבו לעיר במאי 1931. הם עזבו עם כל יהודי חברון עקב המאורעות שפרצו בארץ באפריל 1936, וחזרו שוב בראשית 1937. שאר יהודי חברון לא חזרו עוד. מאז חזרתם הראשונה לעיר באוגוסט 1930 ועד לעזיבתם השנייה באפריל 1936 היה ד"ר דניאל אלקנה מעורב במהלכים הקשורים בשיבת היהודים אל העיר, ובעיקר במערך היחסים שבין יהודים לערבים בעיר. ד"ר דניאל אלקנה נשאר בעיר עד שנת 1942, ואז גויס לצבא הבריטי או שיצא בשליחות אונר"א לאירופה. לובה נשארה בחברון עד 1947, ובאחד מימי סוף השבוע, ערב ההכרזה על הקמת מדינת ישראל, נסעה לבקר את בתה הדסה (דסי) בקיבוץ גבע, ולא חזרה שוב לחברון.

אהרן חיים כהן,³ מיוצאי עדת הפרסים בירושלים, נולד בירושלים ב-1906. אביו עזב את ירושלים לארגנטינה כמה חודשים לפני מלחמת העולם הראשונה כי קיווה למצוא פרנסה טובה יותר. פרנסה - לא מצא, ואהרן, שהיה מתלמידי המצטיינים של בית הספר 'דורש ציון' בירושלים, נאלץ להפסיק את לימודיו, לסבול חרפת רעב בירושלים של ימי מלחמת העולם הראשונה ולעבוד כשוליה, כפועל דפוס, כדי לפרנס את משפחתו. מועצת פועלי ירושלים ומרכז התרבות של ההסתדרות, שקמה ב-1920, הייתה ממונה על החינוך הלא-פורמלי של הנערים העובדים בשיעורי ערב, ואהרן חיים כהן היה מהבולטים בתלמידי שיעורי הערב. ב-1924 היה ממקימי סניף 'הנוער העובד' בירושלים ומפעיליה המרכזיים של התנועה במישור הארצי. כבר ב-1921 הצטרף לתנועת 'אחדות העבודה' והתקרב ליצחק בן צבי. בהמשך היה פעיל מרכזי בארגון הפוליטי של צעירי תנועת הפועלים, 'הבחרות הסוציאליסטית', ובתנועת הנוער 'המחנות העולים', ופעיל ב'הגנה' בירושלים.

ערב מאורעות תרפ"ט היה כהן המומחה היחיד של 'ההגנה' לפעולות הסתערבות בעיר העתיקה בירושלים. מתוך מסגד אל אקצה, שנמנה כביכול עם המתפללים בו, היה מעביר מודיעין מהשטח על ההכנות ועל ההתארגנות הערבית ליצחק בן צבי, לאברהם איכר וליוסף אבידר, מפקדי 'ההגנה' בירושלים. בתום המאורעות צורף כהן ללשכה המאוחדת (גוף משותף לוועד הלאומי ולהנהלה הציונית שעסק בעניין הערבי), ועסק בפעולות הסתערבות ובמאבק בחרם הערבי על סחורות יהודיות. בהמשך, עם מינוי חיים ארלוזורוב למנהל המחלקה המדינית באוגוסט 1931, הפך ליד ימינו של משה שרתוק, שכינה כמנהל הלשכה הערבית וכמזכיר המחלקה המדינית. לאחר רצח ארלוזורוב ומינוי שרתוק למנהל המחלקה המדינית באוקטובר 1933 היה כהן לאיש המרכזי בהתמודדות עם העניין הערבי בכל הקשור לערביי ארץ ישראל ועבר הירדן. הוא עזב את תפקידו בסוכנות היהודית בסוף 1939. בתוקף תפקידו אלו היה לכהן

3 על אהרן חיים כהן ראו בהרחבה: רן (בדפוס).

תפקיד מרכזי במערך הקשרים שבין היישוב היהודי ליישוב הערבי בחברון ולמהלכים שנקטה ההנהלה הציונית בשאלת ישיבת היהודים בחברון.

מאורעות אוגוסט 1929

בשנת 1926 או בתחילת 1927 הצטרף כהן לשורות 'ההגנה' בירושלים במקביל לעבודתו כפועל דפוס ולפעילותו ב'מחנות העולים' וב'בחרות הסוציאליסטית'. מפקד 'ההגנה' בעיר היה זכריה (זכר) אוריאל, ותחתיו פעלו המדריכים הבכירים: אחיאסף, אברהם תהומי, יעקב שליטין וישראל טל.⁴ הם הדריכו והכניסו לשירות את יוסף רוכל (אבידר), את משה אברבון, את אברהם אחיטוב, את אליעזר אטינגר, את בן ציון קמינצקי ואת יצחק טוריציקי. בתום הקורס הדריכו החברים הללו את חברי מחזור המתגייסים החדש, ובו א"ח כהן. במחזור גיוס זה בלטו בחורות צעירות - והן מילאו אחר כך תפקיד חשוב במאורעות 1929 - ובהן רחל דבוסיס ואסתר הררית. מפקדי המחלקות הבולטים אז היו ישראל טל ויוסף אבידר. מגויסי 1926-1927 עברו שיעורי תרגילי סדר (ת"ס) ותרגילי שדה במגרש המסדרים בבית הכרם. היערכות מיוחדת הייתה לפני חגיגות נבי מוסא בעיקר באזור העיר העתיקה, במפקדות שמוקמו בבית הכנסת 'חיי עולם'. בשנים 1928-1929, עד לערב פרוץ המאורעות, בלט כהן בפעילות הרגילה שאפיינה את חברי ארגון 'ההגנה' בירושלים.⁵ כהן וחבר נוסף התמחו במודיעין שטח בין ערביי העיר העתיקה.

המסתערב הראשון

בניהול ענייניה הערביים של התנועה הציונית עד לשנת 1928 בלט אדם אחד - חיים מרגליות קלווריסקי - פקיד הברון רוטשילד, שעמד בראש הוועדה לענייני ערבים ליד ועד הצירים עם בואה לירושלים, ואחר כך שימש מוביל העניין בהנהלה הציונית. קלווריסקי עסק בניסיונות להקים ארגונים חקלאיים וכפריים פלסטינים שלא יתנגדו לציונות, ובתשלום לערבים שהסכימו לתמוך בתנועה הציונית בדרכים שונות. העיסוק במודיעין שטח היה אפסי. בירושלים בלט במיוחד היעדר מודיעים ערבים שיכלו להתריע על הלך הרוחות בקרב ערביי העיר. ב-1928 עמדו ירושלים והמחלוקת על זכויות התפילה ליד הכותל המערבי במוקד הסכסוך היהודי-ערבי בארץ ישראל, והיו גם שנה לאחר מכן סיבה לפרוץ מאורעות תרפ"ט.

יצחק בן צבי, איש תנועת הפועלים שישב בירושלים ועסק בענייני 'ההגנה' בעיר, גילה עניין מיוחד בעניין הערבי וחיפש פתרונות יצירתיים למעקב אחר המתרחש במחנה הערבי בירושלים. את התחליף למודיעים מערביי העיר קיווה למצוא ביהודיה שדיברו את השפה הערבית,⁶ שהכירו את אורחות הערבים ושהיו בעלי מודעות ביטחונית והבנת משמעות הצורך

4 לפידות, 2001, עמ' 37-38; (מצטט מדינור, 1956, עמ' 257).

5 א"ח כהן אל משה שרתוק, מכתב פרטי, 13.6.1940, אצ"מ S25\1052. לפי עדותו לתדהר הצטרף להגנה ב-1926. סביר להניח שהצטרפותו הייתה בשלהי 1926-תחילת 1927.

6 לפי עדות בתו של כהן, למד אביה את הבסיס בערבית ממי שכונה בפי נשות המשפחה 'מאיר אל מג'נון' (מאיר

במודיעין, משאב ש'ההגנה' נזקקה לו לתכנון פעולותיה. אברהם תהומי, ממפקדי 'ההגנה' בירושלים, ניסה לארגן שירות ידיעות על הנעשה בקרב הערבים.⁷

בחורף 1929 התרחש משבר בסניף ארגון 'ההגנה' בירושלים. זכריה אוריאל (זכר), מפקד 'ההגנה' בעיר, נפצע בתאונת אופנוע ויצא לטיפול בחו"ל. את מקומו מילא לתקופה קצרה בלבד אברהם תהומי. לאחר שנפצע בידו בפורים 1929 בהתהפכות מכוניתו כשעשה דרכו מירושלים לתל אביב, נסע גם תהומי לחו"ל לצורכי החלמה.⁸ גם אברהם קרצ'בסקי, ממפקדי 'ההגנה', מחברי הקבוצה האודסאית שבא לירושלים בראשית שנות ה-20 של המאה ה-20 ומילא את מקומו של תהומי, יצא ללמוד רפואה בחו"ל. מצב הפיקוד על כוחות 'ההגנה' בעיר לא היה ברור, ומפקדת 'ההגנה' מינתה את מפקד סניף תל אביב, אברהם איכר, לפקד במקביל גם על סניף ירושלים.⁹ חברי 'ההגנה' הוותיקים בירושלים לא שיתפו פעולה עם איכר, שהיה כביכול נטע זר מבחינתם. כדי לנטרל מכשול זה החל איכר בהכשרת מפקדים מקרב הדור הצעיר של חברי 'ההגנה', בני מחזורו של א"ח כהן.¹⁰ בתחילת המחצית השנייה של 1929 נפתח קורס מפקדים (שנקרא 'קורס הסגנים'), והשתתפו בו בין היתר שושנה גרשונוביץ, יעקב ברגר, דינה עץ הדר, רחל דבוסיס, פולה אוני, אברהם משורר וא"ח כהן.¹¹ ואולם בטרם הסתיים הקורס התקבלו התרעות על מאורעות העומדים לפרוץ. לאיכר לא הייתה שהות לבצע חילופים בפיקוד, וחברי קורס המפקדים ירדו לעיר העתיקה ותפסו עמדות בישיבת 'שערי שמים' וברחוב המידאן.¹² יוסף הכט, האיש הבכיר במטה הארצי של 'ההגנה', הגיע לעיר ב-22 באוגוסט, יום לפני פרוץ המאורעות, וקיבל אחריות על חלקי העיר שמחוץ לעיר העתיקה. אברהם איכר התרכז בפיקוד על העיר העתיקה, ויוסף רוכל (אבידר) מונה לסגנו. הם העריכו כי נקודת המוצא להתקפות בעיר העתיקה עצמה ומחוץ לחומות תתחיל מחצר המסגדים, ולשם כיוונו את מרב תשומת הלב. רחל ינאית, רעייתו של בן צבי, חיזקה עדות זו בעדותה ולפיה בראש הדאגות של 'ההגנה' בירושלים עמדה העיר העתיקה, ולשם נשלחו מיטב הבחורים: אברהם איכר, יוסף אבידר, אברהם משורר, יעקב ברגר-חברו של א"ח כהן ל'בחרות הסוציאליסטית' ואחרים.¹³ לפי עדותו של סעדיה קירשנבויים,¹⁴ ההתרעות הראשונות על מאורעות צפויות התקבלו כחמישה-שישה

המשוגע), גאון שלקה בנפשו. כהן היה מוודא שמאיר מקבל מזון, ובתמורה קיבל ממנו שיעורים בערבית. על

פי עדות בתו, שולמית אמיר, 6.12.2012.

7 דינור, 1959, חלק ראשון, עמ' 423.

8 עיינו בעדות יצחק טורצקי מ-5.12.1958, את"ה עדות 23.18.

9 דינור, 1959, חלק ראשון, עמ' 341.

10 דינור, 1959, חלק ראשון, עמ' 341.

11 עדות שושנה גרשונוביץ, את"ה, תיק 97.24.

12 שם; דינור, 1959, חלק ראשון, עמ' 341. ראו גם את עדות יצחק טורצקי מ-5.12.1958, את"ה עדות 23.18.

13 עדות רחל ינאית: ינאית, תשל"ג, עמ' 45-55.

14 סעדיה קירשנבויים - פעיל 'ההגנה' בירושלים (כנראה בא מתל אביב לירושלים), לימים היה עם שלושה

שבועות לפני פרוץ המאורעות. בפועל הועבר קירשנבוים לעיר העתיקה ב-10 באוגוסט 1929, שבועיים לפני פרוץ המאורעות. מפקדת 'ההגנה' התמקמה בבתי הכנסת 'שערי שמים' ו'חיי עולם'. במפקדה ישבו סעדיה קירשנבוים ויוסף רוכל, אברהם איכר ומאיר שרביט.¹⁵

כשבועיים לפני פרוץ המאורעות הוכרו על מצב חירום. מפקדת 'ההגנה' ערכה מסדר במגרש האימונים בבית הכרם; עורך המסדר עדכן את המשתתפים, חברי 'ההגנה', על מצב הכוננות, ושאל מי מוכן ללכת לרגל בשטח הערבי בעיר העתיקה בירושלים.¹⁶

24 שנים לאחר האירוע הוא העיד א"ח כהן כי היה היחיד שצעד קדימה והתנדב להתחיל במלאכת הריגול.¹⁷ לשם כך הוזמן כהן לפגישה עם יצחק בן צבי. המיתוס סביב סיפור המסדר, שנבע מהסתמכות בלעדית על עדותו של כהן, קנה לו מקום של כבוד בשני ספרים שפורסמו בעניין; האחד של יואב גלבר, שורשי החבצלת, והאחר של הלל כהן, צבא הצללים.¹⁸ האמת היא שהפגישה בין בן צבי לכהן הייתה פגישה של מכרים ותיקים, שכן בן צבי הכיר את משפחתו של כהן חודשים מספר אחרי בואו ארצה, בסוף העשור הראשון של המאה ה-20, כשהיו שותפים לארגון שביתת פועלי הדפוס הראשונה בירושלים. כשהצטרף כהן לשורות 'אחדות העבודה' ב-1921 הוא בלט בפעילותו בשורות 'הנוער העובד' וב'מחנות העולים', ולכן הבחירה בו לתפקידי מודיעין והסתערבות בעיר העתיקה בירושלים הייתה אך טבעית. הוא הכיר את העיר העתיקה ככף ידו כבר מהימים שהפעיל בהם את שלוחת סניף 'הנוער העובד' בעיר העתיקה בשנים 1925-1926.

יוסף רוכל (אבידר), סגן מפקד 'ההגנה' בעיר העתיקה, העיד כי היה ביחידתו ב-1928-1929 בחור אחד כהה פנים שהיה הולך למסגד אל אקצה להביא ידיעות בימי המועד, ובתחום זה עסק גם א"ח כהן: "... היה ריכוז של שמועות וסינון... שירות ידיעות זה היה פרימיטיבי אך דפק...".¹⁹

עדות זו ואזכור העובדה שתהומי ארגן שירות ידיעות ושהייתה היערכות מיוחדת לפני חגיגות נבי מוסא, מצביעה על שפעולות ראשונות של איסוף מודיעין על שיחות הערבים בעיר

מאחיו מראשי התחבורה הציבורית בישראל.

15 עדות סעדיה קירשנבוים, את"ה תיק 120.30.

16 עדות א"ח כהן, את"ה תיק 27.16 (העדות נמסרה ביולי 1953).

17 כהן, 2004, עמ' 39 (כהן טעה בכתבו שא"ח כהן היה אז בן 17, כיוון שהוא יליד 1906 או 1907, היה אז בן 22-23); גלבר, 1992, עמ' 58. שניהם מסתמכים בעיקר על עדותו של א"ח כהן המובאת באת"ה עדות 27.16, שנרשמה בירושלים, יולי 1953. על פעולותיו של כהן בירושלים מועט לפני מאורעות תרפ"ט ומיד לאחריהן עיינו גם: א"ח כהן אל משה שרתוק, מכתב פרטי, 13.6.1940, אצ"מ 1052\25.

18 גלבר, 1992, עמ' 58; כהן, 2004, עמ' 39.

19 עדות יוסף רוכל, את"ה תיק 175.25.

העתיקה יצאו לפועל עוד לפני המאורעות, ככל הנראה באמצעות כהן וחבר נוסף. ואולם ברגע האמת, כשבועיים לפני פרוץ המאורעות, כאשר היה צורך במודיעין מידי ועדכני מתוך תוכי מסגד אל אקצה, היה רק אדם אחד בארגון 'ההגנה' בירושלים שהיה מוכן להסתכן ולקבל עליו את המשימה - אהרן חיים כהן. בן צבי ביקשו לעזוב את עבודתו כסדר בבית הדפוס ולהתחיל לפעול בעבודות ריגול וביולוש אחרי המתרחש בעיר העתיקה, בעיקר בקרב הגורמים המסיתים בה נגד התנועה הציונית.²⁰

לאחר פגישתו עם בן צבי סיפר כהן:

רכשתי לעצמי קומבאז, כפיה ועקאל, התחפשתי לערבי ונכנסתי לעיר העתיקה. לשם הכרת הסביבה שוטטתי 4 ימים. הסתובבתי בעיקר ברחוב השרשרת,²¹ שוק הבשמים וחאן אלזית ומשם לווייה דה לה רוזה וחזרתי למסגד (אלאקצה). בדרך זו רציתי להתרגל לתפקידי, להכיר את הסביבה ולהיות מוכר בה... כדי שבבוא העת אוכל לחדור למסגד מבלי לעורר חשד.

על אחד מתכסיסי החדירה למסגד מחופש כערבי ספרה חברתו לארגון 'ההגנה', אווה בן מנחם:

... הייתי הראשונה מבין החברות לרדת לעיר העתיקה, חברותי קנאו בי עד הראש. בצהרי היום עברתי לתומי ברחוב לבושה שמלה אלגנטית וכובע רחב שוליים לראשי, הצטרף אלי אהרן חיים כהן כשהוא לבוש כערבי וליווה אותי "כתיירת גרמנייה" היוצאת לסייר בעיר העתיקה. הלכתי עמו עד למרחק שני בתים מהמסגד. הוא נכנס למסגד והותיר אותי ליד המדרגות. הוא סימן לי בידיים בסימנים מוסכמים כמה אנשים יש במסגד ומתי יוצאת ההפגנה. העברתי את הידיעות לוועד העיר. בפעם השנייה שאהרן נכנס למסגד הוא נתפס על ידי הערבים, אבל מאחר והיה בקיא במנהג המוסלמים והקוראן, האמינו לו שהוא בן דתם, הוא יצא מזה בשלום, אבל חזר מזועזע...²²

החלק הראשון של העדות נראה לנו מהימן, וחלקו השני לקוח ככל הנראה מסיפור הליכתו של כהן לכפר השילוח (סילוואן) יום לפני המאורעות, ואינו קשור לביקוריו במסגד.

כהן עצמו העיד כי ביום שישי, שבוע לפני המאורעות, היה עם המתפללים במסגד. באותו הזמן למד את תפילותיהם בעל פה, את דיני 'הכריעה והקידה' ואת כל שאר מצוות ה'עשה' הקשורות

20. שם.

21 'רחוב השרשרת' - הכוונה ככל הנראה לרחוב השלשלת, עיינו: זכריה, 1998, עמ' 175-180; שפירא, תש"ה,

עמ' 52.

22 עדות אווה בן מנחם ושושנה גרשנוביץ, את"ה, תיק 97.24.

בתפילה. לאחר התפילה הסתובב בחצר שעה ארוכה והתבונן בנעשה; ראה חדרים מיוחדים לאחסון דרווישים, עולי רגל ואורחים מחוץ לארץ, והשגיח בתכונה חשודה של הכנסת נשק למסגד - אקדחים, רובים וכו'.²³ פעמיים ביום היה יוצא כהן אל חצר המסגד, מטה אוזן, שומע על הנעשה ומדווח לאיכר במטהו שבבית הכנסת 'שערי שמים'.²⁴ משימתו של כהן הייתה כרוכה בסיכון חיים אם ייתפס, ולכן תבע כי אנשי 'ההגנה' יעקבו במשקפת אחר תנועתו.²⁵ העיד על כך מפקדו, אברהם איכר:

... עיקר כוחות 'ההגנה' התרכזו בעיר העתיקה, כ-50 איש. א"ח כהן בלבד ערבי היה מסייר פעמיים ביום בחצר המסגד כדי לראות ולשמוע את הנעשה בו. הוא היה אז בן 17,²⁶ גם אני וגם הוא לא היינו בטוחים מידי לכתו אם ישוב חי. הדבר היחיד שדרש ממני כל פעם לפני לכתו היה שאעקוב אחריו במשקפת. כשהיה חוזר מהעיר העתיקה, עוד לפני שהספיק למסור את הדברים שראה ושמע, היה דורש ממני לומר לו באילו מקומות הסתובב כדי לדעת האם באמת עקבתי אחריו.²⁷

ההתרעה המוקדמת

בעוד מפקדת 'ההגנה' עסוקה כל כולה באשר עלול להתרחש בירושלים, הגיעה ידיעה על אפשרות למאורעות בחברון. ב-20 באוגוסט 1929 נשלח כהן לחברון עם סעדיה קירשנבויס כדי לתהות על הלך הרוח בקרב הערבים ולהזהיר את יהודי העיר מפני הפורענות המתרחשת לבוא. כהן וקירשנבויס נפגשו עם אליעזר דן סלונים, מנהל בנק אפ"ק בחברון ואחד מנכבדי היישוב היהודי בעיר. לפי עדותו של קירשנבויס הם שאלו את סלונים לדעתו האם יש לפנות את היהודים מן העיר או לשלוח מאנשי ארגון 'ההגנה' להגנה עליהם מפני הפורעים. לטענתו סלונים שלל את הצעותיהם, שכן היה בטוח כי לא יאונה כל רע ליהודי חברון הודות ליחסים הטובים ששררו שם בין העדות. כהן לא השתכנע. לפי עדותו הוא פרש מהישיבה עם סלונים, שבה השתתף גם הרב פרנקל - הרב הראשי ליהודי חברון - הלך לבית אחר, התלבש בבגדי ערבי ויצא לסייר בשוק ובבתי הקפה כדי ללמוד לימוד בלתי-אמצעי על הלך הרוחות בעיר. לדבריו לא מצא שום תנועה חשודה בין הערבים, אולם במקום אחד שמע כי כמה מנכבדי חברון הוזמנו לשיח' טאלב מארקה, וכי הוא נואם לפנייהם נאום הסתה נגד היהודים. כהן מיהר למקום ושמע

23 עדות א"ח כהן, את"ה, תיק 27.16 (עדות מיולי 1953).

24 יוסף הכט החליף את אברהם איכר ב-21 באוגוסט 1929 בפיקוד על שאר חלקי העיר ירושלים, ואיכר התרכז בפיקוד על העיר העתיקה (ינאית, תשל"ג, עמ' 56).

25 שם.

26 כאמור לעיל, עורכי הספר טעו - כהן היה אז בן 22-23.

27 דינור, 1959, עמ' 343; עדות אברהם איכר, את"ה, תיק 95.11. לעניין זה ראו עדותו של יצחק טורצקי, את"ה,

תיק 23.18 מ-5.12.1958.

את השיח' אומר כי היהודים זוממים לכבוש את המסגד (אל אקצה), וכי יהודי חברון מתכוונים לכבוש את מערת המכפלה לאחר שייכבש המסגד. "דווקא היהודים החיים אתנו ויונקים חלב אמותינו הם עלולים לבגוד בנו יותר מהמוסקובים, ולכן מצווה גדולה לשחוט אותם תחילה", ציטט כהן מדברי השיח'. כשחזר וסיפר את הדברים לנכבדי היהודים, ניסה לשדלם שוב לקבל את הצעותיו ולעזוב את העיר או לחלופין להסתייע בתגבור שלעשרה מאנשי 'ההגנה', שכבר היו בדרכם לעיר.²⁸ נכבדי חברון עמדו בסירובם וטענו כי הדבר עלול להזיק להם יותר. להצדקת טענתם, סיפר כהן, הזמינו הנכבדים היהודים בו-במקום כמה מנכבדי הערבים, והם הצהירו בשבועה לפני כהן וקירשנבויים כי לא תיפול שיערה מראש יהודי חברון. ראש המבטיחים היה לדבריו המנהיג הערבי, ג'ודי ערפה, ידידו הקרוב כביכול של סלונים. סלונים, ככל הנראה כדי להדגים את ביטחונו העצמי, שלף מקופת ברזל רובה 'בראונינג' שהיה שמור עמו ברישיון, והראה אותו לידידו הערבי. כעבור שנים סיפר כהן כי לאחר הטבח בחברון נודע לו כי באותו ה'בראונינג' נורה סלונים בידי 'ידידו', ערפה. כשחזר לירושלים דיווח כהן לכן צבי על פעולתו הבלתי-מוצלחת, כהגדרתו. למחרת היום פרצו המאורעות, ולאחר יומיים אירע הטבח האיום ביהודי חברון.²⁹ 'ההגנה' שלחה ביום שבו שהה כהן בחברון עשרה מחבריה מירושלים עם כלי נשק כדי להגן על היישוב היהודי. הם הגיעו לעיר לאחר שכהן עזב את המקום, וגם הם נתקלו בתגובה דומה של סלונים וחזרו לירושלים לאחר שנצטוו לעשות כן על ידי מפקד המשטרה הבריטי המקומי, קרפטה.³⁰ כהן וקירשנבויים חשו שנים רבות לאחר מכן רגשות אשמה על שלא אילצו את סלונים לפנות את יהודי העיר או לקבל סיוע של אנשי 'ההגנה', ועל שלא עשו דבר עם שובם לירושלים.³¹

בימי המאורעות בירושלים, שהחלו ביום שישי, 23 באוגוסט 1929, חדר כהן למסגדי הר הבית. במשך כל הבוקר הוא נהרו המוני ערבים מהסביבה למסגד, ושם קיבלו נשק והוראות פעולה כשהם מוסתים על ידי המסית הידוע חסן אבו סעוד, שנשא נאום הסתה חריף במשך 40 דקות, וההמון הנסער הפסיקו בכל כמה דקות בקריאות "אללה אכבר". איכר ובן צבי צפו בכהן מגג בית החולים 'משגב לך', והוא אותת להם בסימני מקל מוסכמים על הסכנה המתרגשת ואחר כך דיווח לפיקוד העיר העתיקה ב'שערי שמים' שההמון הערבי חלף על פני הרובע היהודי בלי להיכנס אליו. כהן אותת לאברהם איכר עם מקלו על 400 איש המתכוננים לעלות על שכונת ימין משה. הוא התערה בהם ואותת בסימנים, וכך יכלו מפקדי 'ההגנה' לדעת על כיוון פעולתם. הערבים התקדמו לעבר שער ציון מצוידים בנבוסטים, בסכינים ובחרבות; יעקב ברגר,

28 מדברי חברים על מאורעות תרפ"ט, עדות ברוך קטינאק, ארגון חברי 'ההגנה' בישראל, סניף ירושלים עלון לחברים תשל"ל, עמ' 22.

29 שם, הערה 6.

30 קטינאק, 1964, עמ' 271-272.

31 עדות קירשנבויים, עלון חברי ארגון 'ההגנה' בירושלים, תשכ"ט, עמ' 20; א"כ, ארכיון פרטי. ראו גם: ינאית,

תשל"ג, עמ' 91, וכן עדות קירשנבויים, את"ה, תיק 120.30.

ועמו שלושה בחורים ובחורה אחת, אסתר הררית - בת אחותו של המחנך הידוע דוד אבישר - יצאו לקראתם. אסתר ירתה ופגעה באחד השיח'ים שהובילו את ההתפרעות, והערבים נסוגו בבהלה גדולה.³² בזכות התרעתו של כהן על ההתקפה הצפויה, סוכלה ההתקפה.³³ 44 שנים לאחר האירועים אמר אברהם איכר: "שירותיו של אהרן לא יסולאו בפז, שכן באמצעותו ידענו פחות או יותר על המתהווה".³⁴ למחרת היום, בשבת אחרי הצהריים, 24 באוגוסט 1929, חזר כהן לעיר העתיקה בלבוש ערבי ומצויד באקדח. ברחוב דוד נעצר בידי האנגלים, והם ערכו עליו חיפוש, גילו את האקדח ואסרו אותו בקישלה. רק בזכות היכרותו של בן צבי עם מפקד הקישלה, הקצין אברהם חיביש, שוחרר כהן בחצות הליל, לא לפני שהקצין הוא סטר לו והפליא לבעוט בו בעיטות מבוזות עד לשער היציאה כדי שלא ליצור רושם של יחס מיוחד כלפיו.³⁵

כשנרגעו הרוחות בירושלים נתנו בכירי 'ההגנה' בירושלים את דעתם לטבח שאירע בחברון. כהן נשלח ביום רביעי, 28 באוגוסט, עם אברהם רדיה הארמני, ידיד טוב של יצחק בן צבי, ועם חכמת אבו סעוד, בן דודו של חסן אבו סעוד - לחברון, לעזה, לבאר שבע ולכפרים הסמוכים להם. הם היו מצוידים בתעודה חתומה שלפיה הם חברי משלחת מטעם הוועד הפועל הערבי, בדקו את ריכוזי הנשק, ובשעת לילה מאוחרת חזר כהן לירושלים ומסר לבן צבי דין וחשבון. למחרת היום הוציאו הבריטים שתי עגלות טעונות רובים מהמקומות שעליהם דיווח כהן,³⁶ ולמחרת שוב יצא כהן לחברון כדי לעמוד על הלך הרוחות שם.

כהן עזב את עבודתו כפועל דפוס עם תחילת הפרעות וצורף ביזמת יצחק בן צבי ל'לשכה המאוחדת', הגוף המשותף שהקימו הוועד הלאומי והנהלה הציונית לטפל בעניין הערבי.

32 עדות א"ח כהן, את"ה, תיק 27.16 (עדות מיולי 1953); דינור, 1959, חלק ראשון, עמ' 344.

33 שם, עמ' 25.

34 ינאית, תשל"ג, עמ' 56.

35 עדות א"ח כהן, את"ה תיק 27.16 (עדות מיולי 1953).

36 גלבר, 1992, עמ' 59; 380, הערה 2. המקור לכך שחכמת אבו סעוד ליווה את כהן הוא: א"ח כהן אל הלשכה המאוחדת, דו"ח על ההשתתפות במפגש בביתו של סעיד מוסא דרוויש בחג הרמאדאן, 4.3.1930, אצ"מ J105\8. חסן אבו אלסעוד היה מקורבו של המופתי חאג' אמין אל חסיני ונשיא הוועדה להגנת הכותל. לא ברור לנו מה היה מעמדו של חכמת אבו סעוד וכיצד הושגו התעודות המאשרות שהם נציגים במשלחת מטעם הוועד הפועל הערבי. יצוין רק שאחיו של חסן אבו אלסעוד, ד"ר חוסאם אבו אלסעוד, היה ממקורביו של ראע'ב אל נשאשיבי. על משפחת אבו אלסעוד ראו: אבו סעוד, 2004. על חסן אבו סעוד, עיינו גם: א"חכהן אל רגינה המבורגר, הסוכנות היהודית, רשימת ביוגרפיות של מנהיגים ערביים, 9.10.1931, אצ"מ J105\26. הקשר בין משפחת אבו אלסעוד לבן צבי ולא"ח כהן נוצר ככל הנראה באמצעות יחיאל לנגר, קצין המשטרה היהודי שהיה אחד מקציני המשטרה שהיו מופקדים על משטרת העיר העתיקה. עיינו: נזאר אבו אלסעוד אל יצחק בן צבי, 6.6.1930, אצ"מ J105\18.

פליטי חברון בירושלים

הממשל הבריטי הוציא מחברון את תושביה היהודים שנותרו בה לאחר הטבח, והביאם לירושלים. בירושלים טיפל בפליטים עם בואם 'הוועד הירושלמי לפליטי חברון'. במחצית השנייה של אוקטובר 1929 בחרו החברונים ועד מטעמם, והוא פעל מול ועד העזרה המרכזי לנפגעי המאורעות. החברים בו היו הרב חיים בג'איו, שלמה קלינסקי, לייב שניאורסון ויוסף חסון, ולצדם טיפלו בפליטים למעשה הגברות שולמית ברלין ו-נ' בנטוויץ.³⁷ בירושלים נוסד גם 'הוועד למען יהודי חברון', והוא פנה כבר ב-6 בספטמבר 1929 לנציב העליון בדרישה להענישת מבצעי הטבח, לתשלום פיצויים בגין הנוזקים ולפעולה לבניין חברון מחדש. הממשל הבריטי היה עסוק בשבועות שלאחר הטבח בחקירת האירועים, בבדיקת הטענות למעשי זוועה בגופות הנרצחים ובהעמדת הפושעים לדין, ושובם של יהודים לחברון זמן קצר לאחר המאורעות לא עמד מבחינתו על הפרק. הנציב העליון לא השיב לפניית הוועד.³⁸ בה-בעת הוקמה באנגליה קרן לעזרת נפגעי המאורעות בארץ ישראל בראשות הלורד מלצ'ט ובהשתתפות הלורד רידניג וחיים ויצמן, שמטרתה לאסוף כספים מהעם היהודי לעזרת הנפגעים ולשיקום הריסות היישובים שנפגעו.³⁹

ההנהלה הציונית בירושלים מינתה את ז' הופיין⁴⁰ לעמוד בראש הוועדה להקמת הריסות היישובים שנפגעו, ואת מאיר בר אילן לטפל בפליטי ישיבת חברון.⁴¹ בתום משא ומתן מהיר עם השלטונות הבריטים שניהלה קרן העזרה באנגליה, הסכימה ממשלת אנגליה לקבל עליה את כלכלת כל הפליטים היהודים בארץ ישראל.⁴² ההנהלה הציונית טיפלה בעניין העזרה לפליטי חברון והיישובים האחרים מסוף אוגוסט 1929 ועד 10 באוקטובר 1929. בין חברי ההנהלה הציונית לחברי הוועד הלאומי ולנציגי התורמים היהודים מאנגליה ומארצות הברית - וגם בתוך הגופים עצמם - נתגלעו חילוקי דעות בנוגע לחלוקת תחומי אחריות ולסדרי העדיפויות של חלוקת הכספים ליישובים השונים.⁴³ בתחילת נובמבר 1929 החליטה ההנהלה הציונית להקציב להקמת הריסות חברון רק 10,000 לא"י מתוך תקציבה הכולל, שעמד על 360,000 לא"י לערך. גם הוועד

37 דו"ח על פעולות ועד העזרה, 'חברון', בלא תאריך, אצ"מ 7J93.

38 תזכיר קהילת יהודי חברון לנציב העליון, דואר היום, 13.1.1930, עמ' 3.

39 "ארגון העזרה", דואר היום, 3.9.1929, עמ' 2.

40 אליעזר זיגמונד הופיין (1881-1957) - פעיל ציוני, יליד הולנד, רואה חשבון. עלה ארצה ב-1912, שימש מנהל בנק אפ"ק בשנים 1925-1947, ואחר כך יו"ר הבנק, בשנים 1947-1957.

41 ישיבת ההנהלה הציונית, 11.9.1929, ספר הפרוטוקולים, עמ' 2956.

42 דואר היום, 9.9.1929, עמ' 1; דבר, 10.9.1929, עמ' 1.

43 ראו: ישיבות ההנהלה הציונית, 3.10.1929; 9.10.1929; 29.10.1929, ספר הפרוטוקולים, כך 10, עמ' 2981-

הלאומי, שהציע להקצות לשיקום העיר רזרבה של 25,000 לא"י, קבע כי אין זה הזמן לבנות את חברון. מעל שאלת חזרת היהודים לעיר ריחפה הידיעה שיהיה קשה לבנות את היישוב היהודי מחדש על בסיס כלכלי איתן.⁴⁴

מנחם אוסישקין, יו"ר הקרן הקיימת, פתח במתקפה פומבית על ראשי המוסדות הציוניים. הוא גרס כי השיקול המרכזי בייעוד כספי הסיוע, אסור שיהיה משקי וכלכלי אלא נאמן לעיקרון שאין נוטשים חבל ארץ שעליו דרכה כף רגלם של יהודים. הוא טען שאם התנועה הציונית לא תבנה היכן שהרסו, ותיטוש את המקום, הערבים יציגו זאת כחולשה יהודית, ומאחר שהעיר חברון היא המקום השני בחשיבותו לאחר הכותל המערבי, ומאחר שהיא מוכרת ליהודי העולם, יש להשקיע בה לפחות 50,000 לא"י כדי להתחיל בשיקום הריסותיה ובבניית מושבה של צעירים יהודים בסמוך לה כדי לחזקה וכדי להזרים בה 'דם חדש'. אוסישקין פנה בדחיפות לוועד העזרה בלונדון, והגדיר את הצעת ההנהלה הציונית כקטסטרופלית במובן המדיני. הוא פרסם את ביקורתו על ההנהלה הציונית כמכתבים גלויים אל פרופסור זליג ברודצקי, מנהל המחלקה המדינית בלונדון. המכתבים פורסמו בארץ ישראל בעיתונים דבר ודואר היום. הרוחות התלהטו, ואוסישקין האשים את רוב חברי ההנהלה הציונית - שקיבלו ההחלטה ברוב של שלושה נגד שניים - בהאשמות קשות עד כדי הרס המפעל הציוני. הוא הדגיש שאין טעם בסכום של 10,000 לא"י, שלא יהיה בו די, ואם תגענה כמה משפחות הן לא תחזקנה מעמד ותסתלקנה מהמקום.⁴⁵

ההנהלה הציונית הגיבה למחרת פרסום מכתבו של אוסישקין באמצעות מפגש עיתונאים שכינסה להסברת החלטותיה בעניין חלוקת כספי ועד העזרה. יו"ר ההנהלה, ארתור רופין, הדגיש כי השאלה העיקרית בפעולת הקרן היא שיקום ההריסות, ולכן החליטה ההנהלה הציונית לבנות את המקומות שנהרסו מחדש בתנאי שאפשר להקימם על בסיס מוצק. הוא ציין כי הסכום אשר לחברון נתון במחלוקת, ופירט כי הסכום שהוקצה אמנם אינו גדול, אבל בשלב ראשון הוא יאפשר לפליטי חברון לחזור למקומם ולחדש את מקורות פרנסתם. חבר ההנהלה יוסף שפרינצק ביקש מהעיתונות שלא ליצור סכסוך. הוא אמר בגילוי לב שיש חילוקי דעות, אבל שהם אינם גדולים כל כך, ואין סכסוכים בעניין בין המוסדות הציוניים.⁴⁶ המציאות בשטח הייתה אחרת; ההנהלה הציונית לא הייתה מוכנה להעביר אחריות לטיפול בעניין לוועד הלאומי. בעוד המוסדות בארץ מתקוטטים החליט חבר הנאמנים של הקרן לעזרה בחו"ל למנות לממונה על כספיו את שמואל צ'ארלס פסמן, שהיה עד לא כבר מנהל 'קהילת ציון אמריקה' ועסק בתחום הקרקעות בארץ ישראל, ומהר מאוד הוא הפך גם לבעל המאה גם לבעל הדעה.⁴⁷

44 ישיבת ההנהלה הציונית, 4.11.1929 ו-5.11.1929, ספר הפרוטוקולים, עמ' 3010-3013.

45 אוסישקין אל ברודצקי, "מכתב גלוי", דבר, 10.11.1929, עמ' 5.

46 ראו גם את דברי שפרינצק בישיבת ההנהלה הציונית, 13.11.1929, ספר הפרוטוקולים, עמ' 3024.

47 ישיבת ההנהלה הציונית, 8.12.1929, ספר הפרוטוקולים, עמ' 3055.

ההתנצחות הפומבית בין אוסישקין למוסדות הציוניים גררה אליה את ראשי העדה של פליטי חברון, הרבנים פרנקו וסלונים, שישבו בירושלים. הם פרסמו מכתבים גלויים בעיתונות בעברית: פרנקו יצא בכתב אישום חמור נגד ההנהלה הציונית, דרש הופעה של נציג מטעם פליטי חברון לפני ועדת החקירה שמינו הבריטים ותבע ממנה לפעול לבניין חברון מחדש, שכן האמין ביכולת הפליטים החוזרים לעירם לכלכל את עצמם.⁴⁸ הימים והשבועות חלפו. הוועד למען יהודי חברון, שעד כה עסק בהקלת תנאי חייהם של פליטי חברון בירושלים, הבין שמשמעות החלטת ההנהלה הציונית להקציב לשיקום חברון רק 10,000 לא"י היא בבחינת חיסול הסיכוי לבניין חברון מחדש. ב-1 בינואר 1930 התכנסו בבית ועד העיר בירושלים פליטי חברון עם פעילי ציבור ירושלמים. הם הבינו שאם לא יעשו מעשה בעצמם, הישועה לא תבוא מההנהלה הציונית. בבאים לאספה היו: דוד ילין, הרב ישראל דבוריץ, המחנך דוד אבישר ורפאל חיים הכהן - מראשי העדה הפרסית בעיר. אין לנו מידע האם א"ח כהן השתתף באספה, אולם לפי דיווחי העיתונות נבחר כהן לוועד המורחב למען חברון עם דוד אבישר, עם מנשה מני ועם הרב דבוריץ.

אהרן חיים כהן וחקירת הטבח בחברון

א"ח כהן פעל בשבועות הראשונים שלאחר המאורעות לצד יצחק בן צבי בטיפול בעניינים הערביים השוטפים, בניהול המאבק נגד החרם הערבי על סוחרים יהודים בירושלים ובאיסוף מודיעין על פעולות המופתי בירושלים ובסביבותיה מקרב החוגים הערביים המתנגדים למופתי. תפקידו טרם הוגדר, והלשכה המאוחדת הייתה רק בשלבי הקמה. אחת מהמשימות שקיבל עליו הייתה חקירת מעורבות ערביי חברון בטבח היהודים. מתוקף תפקידו ניסה לאסוף כמה שיותר פרטים ומודיעין שישמשו את ההנהגה הציונית כהוכחות נגד הפרובוקציה הערבית בעת הופעתם בוועדת החקירה הבריטית.

ב-29 בספטמבר 1929, חודש לאחר המאורעות, נפגשו כהן וד"ר יצחק לוי, מנהל אפק בירושלים (עמיתו לעבודה של אליעזר דן סלונים, מנהל אפק בחברון, שנרצח במאורעות) עם עבד מנעם אבו אלשאכר, ערבי מנכבדי חברון שהציל 40 מיהודי חברון, כדי לחקור מה בדיוק קרה בחברון בשעות שבהן נערך הטבח ביהודי העיר. כהן הבהיר לאבו אלשאכר מיד בתחילת השיחה כי אין כוונתם לחקרו כדי להעביר לאחר מכן ידיעות לממשלה אלא רק כדי לדעת כיצד אירעו הדברים, לדעת מי הפושעים שערכו את הטבח כדי למנוע בעתיד מעשים מעין אלו. עבד אלשאכר לא היה בחברון ביום הטבח, ולפני כהן ולוי הביא את הגרסה ששמע מערביי חברון. כהן ניסה להבין האם ההסתה החלה בהפגנה של צעירים שנערכה שבוע לפני המאורעות וצעדה עד לביתו של מושל חברון, עבדאללה אל קרדוס. אבו אלשאכר לא שמע על הפגנה זו, אבל הצביע על ביקורו של רשיד אבו ע'זאלה, ראש אגודת הצעירים המוסלמים בשכם, שהגיע

48 הרב פרנקו, דואר היום, עמ' 1.

לחברון שבועיים לפני המאורעות והלהיב את צעירי חברון למחות נגד היהודים ונגד הממשלה. בהזדמנות ההיא ביקר גם בכפרי הסביבה ואצל הפלאחים, והסיתם לפעולה.

כהן ניסה לבחון האם ההסתה נבעה מנאומו של מופתי חברון, עבדול חי אלח'טיב, במסגד ביום שישי שלפני הרצח. גם כאן הביא אבו אלשאכר את גרסתם של אחרים, שאמרו לו שהמופתי החברוני לא נאם בעצמו, אבל הכפופים לו - שיח' עבד אלעזים ושיח' סברי - נאמו והלהיבו את הקהל. עבד אלשאכר סיפר עוד כי ביום שישי, יום המאורעות, היה בביתו כשנודע לו כי רצחו את אחד היהודים. הוא הלך לביתו של אליעזר דן סלונים (שלא שעה לעצותיו של כהן לעזוב את העיר ארבעה ימים קודם לכן), והציע לו לעבור לביתו כדי שלא לסכן את נפשו. ואולם סלונים סירב, הפגין ביטחון מופרז ואף הכניס לביתו אורחים יהודים רבים בהניחו שהערבים לא יפגעו בו לרעה. אבו אלשאכר הודה כי השתכנע למראה מעמדו של סלונים בקרב ערביי העיר, והרפה ממנו. כהן לא הרפה וניסה להבין מי היה המסית העיקרי בשבת, היום שנערך בו הטבח הגדול. לדבריו, בחברון אמרו כי זה היה השיח' טאלב מרקא; בראש ההמון עמדו עוזרו עבדאללה בשיר והשיח' סלים מכלס, ואליהם יש לצרף את גידאוי ערפה, שהיה אחד הפורעים הגדולים ביום ההוא. לדברי אבו אלשאכר ההמון בא מכפרי הסביבה - ראה זאת בעיניו כשהיה רכוב על סוסתו. לדבריו מפקד המשטרה, קרפטה, ניסה לפזר את ההתקהלות, והוא עצמו ניסה לסייע בידו. בנוגע לרצח אליעזר דן סלונים ובני ביתו מסר אבו אלשאכר כי אילו רצה בעל הבית של סלונים, גידאוי ערפה, להצילו - היה יכול לעשות זאת, אולם לחשדו ידו של ערפה הייתה ברצה. כהן ניסה לברר האם ההוראות לפרעות ניתנו ישירות מהמופתי, חאג' אמין אלחסיני, באמצעות מכתבים ששלח לשיח'ים של חברון. אבו אלשאכר אמר שלמיטב ידיעתו עשה זאת באמצעות שליחים. להערכתו נרצחו היהודים עוד לפני שנקט מפקד המשטרה קרפטה אמצעים חריפים נגד הפורעים, ואילו השתמש באמצעים אלו, כגון רישום שמות הנאספים או איום במאסר, הרי שהיו מפחדים ונמנעים ממעשיהם. אבו אלשאכר העריך גם שלא כל הפורעים נאסרו, ושמקצתם ברחו ליפו ולירושלים מפני המשטרה. זה היה דו"ח המודיעין המקיף הראשון כפי שהובא לפני ראשי היישוב על המאורעות בחברון, כפי שסיפרם אחד מידידי היהודים בחברון.⁴⁹

א"ח כהן חזר לעסוק בענייני חברון רק לאחר סיוור שערך בעיר עם חבריו בחופשת סוכות, אוקטובר 1930. עד אז מי שעסק בעניינים הערביים של ההנהלה הציונית היה חיים מרגליות קלווריסקי, שניסה למנוע את מעורבותו של כהן ככל האפשר במסגרת מאבקי כוח בינו ובין בן צבי על השליטה בטיפול בעניין הערבי. רק לאחר ירידת קרנו של קלווריסקי בעיני הקולונל פרידריך קיש, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות, במהלך החודשים הראשונים של 1931 - וההודעה על פיטוריו במאי 1931 - הפך א"ח כהן לאיש הקשר של ההנהלה הציונית בעניינים

49 רפורט פגישת ד"ר לוי וא"ח כהן עם עבד-א-שאקר מחברון, 29.9.1929, א"ח כהן, ארכיון פרטי.

הקשורים לשיבת יהודי חברון לעירם לאחר פרעות תרפ"ט (ראו בהמשך).

כהן היה מפעילי הציבור הירושלמים שתמך בוועד למען יהודי חברון במהלך 1930 כחלק מההתנגדויות הציבוריות שלפעילי ציבור ירושלמים למען פליטי חברון שבאו לירושלים, ובהם גם דודו - רפאל חיים הכהן. א"ח כהן לא היה פעיל בפעולות הסיוע, אבל מעצם קרבתו ליצחק בן צבי היה קרוב למאבק הציבורי שהתנהל אז בין הוועד הלאומי, שכן צבי היה מראשו, ובין ההנהלה הציונית וראשי הקרן לסיוע לנפגעי מאורעות תרפ"ט (שניהלו את הכספים שהגיעו מחו"ל), בשאלה מי יהיה הגוף האחראי על הסיוע לפליטים ומה המדיניות הנכונה בנוגע לשיבת הפליטים לעיר. אף על פי שאת הפעילות מול ערביי חברון ואת המעקב אחר יחסם הצפוי ליהודים אם ישובו לעיר ניהל חיים מרגליות קלוורסקי, הרי שמאבק השליטה בין בן צבי לקלוורסקי בעניין הערבי הביא לכך שכהן טיפל בכל עניין שבו צבי גילה בו עניין. שיבת יהודי חברון לעירם והמעקב אחר המשמעויות הביטחוניות ואחר היחס הצפוי של ערביי חברון לחזרת היהודים לעיר היה אחד מהנושאים ההם.

המאבק הפנימי בין המוסדות הציוניים בעניין יהודי חברון

הפועלים בשם הוועד למען יהודי חברון היו בפועל דוד אבישר והרב ישראל דבוריץ.⁵⁰ באספה שערכו הארגונים המטפלים בפליטי חברון בבית ועד העיר ליהודי ירושלים ב-1 בינואר 1930, פרס אבישר תכנית ליישב בחברון 200 משפחות על שטח רצוף ומרוכז, לפתח תעשיות ומלאכות עירוניות ולפעול להקמת יישוב חקלאי שיהווה עורף ליישוב העירוני. רפאל חיים כהן הבין בחכמתו כי שיקולי ההנהלה הציונית האם לתמוך בחידוש היישוב היהודי בעיר נובעים מהחשש לביטחון הפליטים הרוצים להתיישב מחדש, ואמר: "שאלת השאלות היא שאלת הביטחון. האם הרכוש והחיים יהיו בטוחים?"⁵¹ מאז הכינוס חלפו כמעט שנה ומחצה עד להגעת כ-24 משפחות לעיר, וגם זאת בלא עזרת קרן העזרה, שהחזיקה בכספי הסיוע שהיו אמורים להיות המכשיר הכספי שיסייע לשיקום היישוב היהודי בחברון. הגופים שקבעו את המדיניות ואת חלוקת הכספים היו קרן העזרה והמחלקה המדינית בסוכנות היהודית, ושניהם התנגדו לשובם של הפליטים לחברון משום שסברו שאין ביכולתם לפרנס את עצמם, וכן חששו לגורלם מבחינה ביטחונית.⁵²

האספה בבית ועד העיר התנהלה באווירת כעס על ההנהלה הציונית על שהמליצה לקצץ את

50 הרב ישראל דבוריץ (דבורץ) (1885-1968) - נולד בלטביה, וכשהיה בן 14 החל ללמוד ביישיבת סלובודקה. ב-1924, בעקבות צו גיוס של צבא ליטא לתלמידי הישיבה, נסע עם אחיו לארצות הברית לשם גיוס כספים להעברת התלמידים לארץ ישראל. ב-1926 הגיע לירושלים וייסד את הבנק להתפתחות חברון - ובאמצעותו סייע ליישיבת 'כנסת ישראל' שבחברון - שהוקמה ב-1924 כשלוחה של ישיבת סלובודקה.

1. דואר היום, 1930.

2. 12.1929, שם, 52

הסיוע מקרן העזרה מ-50,000 לא"י ל-10,000 לא"י, ועל השלטונות הבריטים שלא פעלו די כדי להעניש את האשמים בטבח. ההחלטות שהתקבלו באספה היו בכיוון של שיגור מחאה לממשלה ולהנהלה הציונית, ומנגד תודות לוועד הלאומי, לוועד העיר ירושלים ולמנחם אוסישקין שפעלו למענם. כך הפכה שאלת חזרת יהודי חברון גם לסלע מחלוקת בין מוסדות ואישים בציבוריות היהודית בארץ ישראל. עיתון דואר היום, שהיה שייך בעת ההיא ל'בוטינסקי ולחוג מקורביו, ניהל מערכה יום-יומית נגד ההנהלה הציונית והחלטותיה.

ועד פליטי חברון בראשות הרבנים סלונים ופרנקו ונציגי הוועד למען העיר חברון - דוד אבישר והרב ישראל דבוריץ - נפגשו עם יצחק בן צבי ועם חיים סלומון, מראשי הוועד הלאומי, ובהדרגתם פנו באמצע ינואר 1930 לממשלת המנדט בדרישות לפיצויים, להענשת הפורעים ולעזרה ממשלתית בבניין חברון מחדש.⁵³ עד לתחילת פברואר נפגשו נציגי הוועד עם הנציב העליון הבריטי ועם יו"ר קרן העזרה בארץ ישראל, מוריס הקסטר, וראו בדברי הקסטר אליהם הבטחה לבנות לשבים לחברון שכונה מרוכות ולתת להם סכומי כסף כדי שיוכלו לחזור למלאכותיהם הקודמות. זה היה ככל הנראה התנאי לסיוע - יכולתם של פליטי חברון לכלכל את עצמם ולא להיות שעונים על פילנתרופיה יהודית. דוד אבישר, שהיה הדמות הבולטת ביותר בוועד למען חברון, דיווח על כך לפליטי חברון באספה כללית שכונסה לשם כך ב-4 בפברואר בירושלים, וביקש מהפליטים לחפש פרנסה מיגיע כפיים ולא לסמוך על נדבנים. באספה הוחלט שכלאחד מפליטי חברון שחפץ בחזרה לעיר יגיש בקשה אישית בעניין, ויבקש בה גם את סכום הכסף הדרוש לו לשם כך.⁵⁴ בה-בעת פנה הוועד בבקשה להנהלה הציונית ולקולונל קיש להעמיד את דרישותיהם לפני הממשלה; ואולם התקווה שמשוהו יקרה התבדתה. במהלך פברואר 1930 התקיימו אזכרות גדולות בירושלים ובתל אביב במלאת שישה חודשים לטבח בחברון. המעמד נוצל לגיוס דעת הקהל להמשך הלחץ על ממשלת בריטניה, על ההנהלה הציונית ועל ועד העזרה.⁵⁵ דרישות פליטי חברון קיבלו משנה תוקף כשערבים החלו תופסים קרקע הסמוכה לבית הקברות היהודי.⁵⁶ הקולונל קיש, מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות, יצא לחברון בשבוע השני של פברואר 1930 כדי לבחון בעיניו את המצב בשטח, אולם בעקבות ביקור זה לא חלה כל התקדמות מלבד סיכום עם פקיד המחוז ועם מפקד המשטרה הבריטי, מילר, כי ייפסקו עבודות הבנייה שהחלו בהן הערבים בחלקה הסמוכה לבית הקברות היהודי.⁵⁷

חלפו הימים ולא קרה דבר. במהלך מרץ 1930 ביקשו נציגי הוועד למען חברון להיפגש שוב

53 ראו: דואר היום, 13.1.1930; הוועד למען חברון אל קולונל קיש, ההנהלה הציונית, 6.2.1930, אצ"מ S25\4472.

54 דואר היום, 7.2.1930.

55 דבר, 19.2.1930, עמ' 4; שם, 26.2.1930, עמ' 8.

56 הוועד למען חברון אל קולונל קיש, ההנהלה הציונית, 6.2.1930, אצ"מ S25\4472.

57 המחלקה המדינית אל הוועד הלאומי, 13.2.1930, אצ"מ S25\4472.

בדחיפות עם הקולונל קיש, אך הוא לא היה הכתובת המתאימה לפנייתם. בתחילת אפריל 1930 כינס הקולונל קיש מסיבת עיתונאים והסביר בתשובה לשאלה: "קרן העזרה מגישה עזרה לבני חברון כמו לכל שאר הנגועים, אבל לפי שעה, אין לחשוב על שיבה לחברון ואין גם אלמנט אנושי שירצה לחזור ויוכל להוות שם קהילה".⁵⁸ קיש רמז כי ההנהלה הציונית אינה יכולה לתמוך בכמה משפחות מעניי חברון כדי שישובו לעיר כשהן נסמכות על כספי החלוקה לצורך פרנסתן. הודעתו נתקלה בזעם החברים בוועד למען חברון: "... מתי תגיע השעה? ומי הוא האלמנט האנושי אשר יהווה קהילה בחברון?". הם גם האשימו את ההנהלה הציונית כי היא מקבלת עליה אחריות כבדה אם לא תאפשר את שובם של הפליטים ואת חידוש היישוב היהודי בחברון.⁵⁹ בצר להם חזרו נציגי הוועד למען חברון ונציגי ועד פליטי חברון לוועד הלאומי, שבו יכלו למצוא אוזן קשבת יותר. דוד אבישר, דוברם הראשי, הביע בשמם את מחאתו על חוסר ההיענות וההתייחסות של קרן העזרה אליהם, ואף השתמש במילים קשות נגד פקידי - שבזכות מה שקרה לפליטי חברון הם מקבלים את משכורתם. מחאה נשמעה גם כלפי הממשלה המסלקת ידיה מאחריות. "צחק בן צבי העמידם על שדרך פנייתם לממשלה אינה נכונה, וכי הם מעלים בתזכיר ששלחו לממשלה טענות שאינן נוגעות לה. בן צבי וחיים סלומון מהוועד הלאומי הבהירו להם את עובדות החיים, ולפיהן ועד העזרה הוא בעל המאה ולכן גם בעל הדעה, וכי לוועד הלאומי אין כל השפעה מלבד כוחו המוסרי בפניותיו להנהלת ועד קרן העזרה. סלומון גם העריך לפנייהם שוועד העזרה ממתין לראות מה רמת הסיוע שתקצה הממשלה לפליטי חברון, והוא ישלים את החסר. הוא הציע לקבל את הניתן מהר ככל האפשר, להעלות כמה משפחות, לקבוע עובדות בשטח ולצפות שיגיעו כספים נוספים. בן צבי יעץ להם להגיש רשימת אנשים ספציפיים הרוצים לחזור לחברון, כי נשמעת טענה שלפיה בוועד העזרה לא יודעים בדיוק מי רוצה לחזור. הרב פרנקו גילה לנוכחים כי היה בחברון ודיבר עם המושל מילר, והוא שיעץ לו שלא לשוב לחברון כל עוד לא תהא ליהודים שכונה מרוכזת על שטח רציף".⁶⁰

בפגישה סוכם שתיקבע פגישה של הוועד למען חברון עם ד"ר מוריס הקסטר, שיופעל לחץ על הממשלה ועל קולונל קיש ושתיירשם רשימת האנשים הרוצים לחזור לחברון. בתוך שבוע התקיימה הפגישה בהשתתפות הרבנים הראשיים, נציגי הוועד הלאומי, קרן העזרה והוועד למען חברון. בפגישה הזו הונחו הקלפים על השולחן; על הטענה כי בסכום מצומצם של 10,000 לא"י-אפשר לשקם היישוב היהודי בחברון השיב הקסטר כי בישיבת הממונים על קרן העזרה בלונדון עלתה שאלת חברון ויישובה על כל היבטיה. כל המשתתפים הכירו בחשיבות העיר, אך במאזן השיקולים, למראה מצבו החמור של היישוב היהודי בעיר בשנים האחרונות

58 דואר היום, 10.4.1930, עמ' 3; דבר, 15.4.1930, עמ' 4.

59 דואר היום, 10.4.1930, עמ' 3; דבר, 15.4.1930, עמ' 4.

60 פריטכל מפגישת הוועד הלאומי עם משלחת מטעם "הוועד למען העיר חברון", את"ה 4\ציון\87 (בלא תאריך,

ככל הנראה מהשבוע האחרון של אפריל 1930).

- החוסר במקורות פרנסה ליהודים והחלטת ישיבת 'כנסת ישראל' של חסידי סלבודקה להישאר בירושלים ולא לחזור לחברון - הוחלט שאין טעם להקים בחברון יישוב חזק, ושוועד העזרה יתמוך רק במי שרוצה לחזור ולגור בעיר. מנהל קרן העזרה, שמואל פסמן, הבהיר שאם תתיישבנה 30-40 משפחות מחדש משמע שהיישוב היהודי בחברון לא יתבטל. אוסישקין השיב להקסטר ולפסמן מלחמה שיערה, וניסה להציג את ועד העזרה כגוף העושה שימושים בלתי-תקינים בכספים המגויסים מהעם היהודי, ולמטרות שלא לשמן נאסף - כמו השקעה של 50,000 לא"י להתיישבות בעמק וכיוצא באלה. השיח בישיבה עלה לטונים גבוהים, והמחלוקת בין קרן העזרה, שמנהליה מאנשי המשק והכלכלה הבכירים ביישוב - שראו הכול בעין משקית - ובין הוועד הלאומי, הרבנות הראשית והוועד למען חברון, נחשפה במלוא עצמתה.⁶¹ הפעולה המעשית היחידה שהתבצעה לאחר הפגישה, שהסתיימה בקולות צורמים, הייתה נסיעת יצחק בן צבי ויוסף מיוחס לחברון, ובה סוכם עם מפקח המשטרה לימונד שהרב בג'איו יבוא לעיר, ינקו את בתי הכנסת ויסדר את ספרי התורה, פעולה שאכן בוצעה.⁶²

כל החודשים ההם לא ניכרה פעילות כנגד הצד הערבי בעיר. קיש וועד העזרה העמידו את חזרת היהודים לחברון בתחתית סדר העדיפויות שלהם, דבר שהשפיע קרוב לוודאי על סדרי העדיפויות של קלוורסקי ושל הלשכה המאוחדת. בן צבי והוועד הלאומי, בשל המחלוקת עם ההנהלה הציונית, סייעו כמיטב יכולתם לוועד למען חברון במגעים עם ועד העזרה ועם המחלקה המדינית וכן בכתיבת תזכירים לממשלה, אבל לא יכלו לעשות דבר מעבר לכך. למעשה מאז מאי 1930 ירדה ההתעניינות הממסדית הציונית בעניין חברון ירידה ניכרת, וכמעט שלא מצאה ביטוי בדיוני ההנהלה הציונית.

ד"ר דניאל אלקנה ורעייתו חוזרים לחברון

בעוד המוסדות הציוניים נאבקים איש ברעהו החליטו ד"ר דניאל אלקנה, שהיה הרופא ביישוב היהודי בחברון ב-1929, ורעייתו, רופאת השיניים לובה (אהובה) אלקנה, שנתנה שירותי רפואת שיניים לתושבי העיר הערבים, לשוב אל העיר שיבה עצמאית. באוגוסט 1930,⁶³ שנה לאחר הפרעות בחברון, חזרו בני הזוג אלקנה לעיר. השניים היו מקובלים על ערביי חברון וסביבותיה, ושירותי הרפואה שלהם היו נחוצים להם מאוד. הזוג אלקנה לא היה זקוק לסיוע כספי משום גורם ממסדי, והם לא חששו לביטחונם. בשעת המאורעות שמרה משפחת אבו זיינה החברונית מכל משמר על זוג הרופאים היהודי שלא יאונה להם כל רע. מיד עם הגיע הזוג אלקנה בחזרה

61 דו"ח מאספת באי כוח היישוב היהודי בחברון, הרבנים הראשיים, הנהלת הוועד הלאומי, ועד קרן העזרה, מנחם אוסישקין והוועד למען חברון, דואר היום, ב' באייר תר"ץ, 30.4.1930, עמ' 3.

62 בן צבי להנהלה הציונית, 19.6.1930, אצ"מ S25\4472; דבר, 11.6.1930.

63 הרב פרופסור רפאל וינברג, "מסעדה גאון לדוד בן גוריון", במדור 'זאהבת לרעך כמוך', עיתון גפן וגפן במושבה, מקומון זיכרון יעקב ומושבות הסביבה, 13.11.2009, מביא בסוף המאמר ציטוט מדברי ד"ר אלקנה שנה לאחר טבח חברון. לעדותו של ד"ר אלקנה על הטבח בחברון, ראו: עמיקם, תרפ"ט, עמ' 59-60.

מתל אביב לחברון נוצר קשר ביניהם ובין חיים מרגליות קלווריסקי, מנהל הלשכה המאוחדת בהנהלה הציונית, ככל הנראה ביזמת ד"ר אלקנה, שכן הוא ביקש לקרב בין יהודים לערבים ולפעול לחידוש היישוב היהודי בחברון. קלווריסקי הנחה את ד"ר אלקנה לעקוב אחר הלך רוחם של הערבים בנושאים הקשורים לשיבת היהודים. כאמור, שיקולי הביטחון והיחסים בין הערבים ליהודים היו שיקול מרכזי במערכת השיקולים של ההנהלה הציונית באשר לאפשרות שובם של יהודי חברון לעירם. ד"ר אלקנה דיווח על מצב כלכלי ירוד של ערביי חברון. הדבר היה צפוי, שכן בתחילת מאי 1930 הטילה הממשלה עונש קיבוצי בסך 14,000 לא"י למשך חמש שנים על ערביי חברון ועל תושבי שלושה כפרים הסמוכים לה בשל חלקם במאורעות 1929, להוציא 24 איש שעזרו ליהודי חברון. הקנס הוטל על כל אדם מבן 18 ועד 60, והסתלקות היהודים, שהיו כוח קנייה מקומי טוב ובעל השפעה גם על רכישות של יהודים מחוץ לעיר, הייתה הסיבה העיקרית להידרדרות מצבם הכלכלי של ערביי חברון.

חלקי האוכלוסייה הערבית שנהנו עד למאורעות משהות היהודים בעיר השמיעו דעתם בבירור: רק עם שיבת היהודים לעיר יוטב המצב הכלכלי. ד"ר אלקנה דיווח לקלווריסקי שמצב הביטחון בעיר טוב למדי. הוא תלה זאת בנוכחות האנגלית המוגברת בעיר ובקנס שהטילו האנגלים על תושבי העיר, שבין כה וכה עניים הם, המעסיק את ראשם כדי שלא יהיו פנויים למעשי אלימות.⁶⁴ ד"ר אלקנה סבר כי הדרך להבטיח יחסי שלום בין המתישבים היהודים שיחזרו לעיר ובין תושבי חברון הערבים היא להבטיח יציבות כלכלית. הוא הציע להשקיע כספים בשכלול העסקים הקיימים ולפתוח תעשיות חדשות בעיקר בתחומי היין והזכוכית. הוא הבהיר לקלווריסקי כי טיפול מהיר ומכתבים מהמחלקה המדינית המראים על נכונות חיובית בכיוונים שהציע, יחזקו את הכוחות בחברון הרוצים בשלום ובקיום יחסים נורמליים עם יהודי חברון.⁶⁵ כדי להביא למצב של שלום לאורך זמן בין היהודים לערבים הציע ד"ר אלקנה לפעול להקמת שותפויות מסחריות ותעשייתיות ליהודים ולערבים בחברון - כדי שלא תהא ביניהם תחרות, שכן סבר שכך תימנע איבה, ומתנגדי יחסי השלום בין יהודים לערבים לא יוכלו לנצל תחרות מסחרית וכלכלית כדי לייצר ריב ומדונים בין יהודים לערבים. על סמך שיחות שקיים עם גורמים ערביים בעיר הניח ד"ר אלקנה כי מתווה זה עשוי להיות מקובל עליהם. הוא לא הסתפק בכך והאיץ בקלווריסקי: "... שיעשה את כל האפשר בכדי לשחרר את הממון היהודי הנערם ללא תועלת ממשית במרכזים היהודים ולזרוע אותו במקום יותר פורה כפי שהינה חברון...".⁶⁶ ובמילים אחרות: ד"ר אלקנה האיץ בקלווריסקי לפעול להשקעות כספיות בחברון מכספי קרן העזרה באמצעות יצירת שותפויות מסחריות בין יהודים לערבים.

64 דו"ח אלקנה לקלווריסקי, 29.9.1930, אצ"מ J105\14.

65 שם; דניאל אלקנה, "חברון", הארץ, 15.10.1930.

66 דו"ח אלקנה לקלווריסקי, 29.9.1930, אצ"מ J105\14.

דו"ח ד"ר דניאל אלקנה

קלווריסקי לא שיתף את אהרן חיים כהן בעניין חברון, כמו גם בנושאים רבים אחרים, במהלך שנת 1930. פעילות הוועד הלאומי בענייני ערבים הייתה לצנינים בעיניו. בעת הזו, ספטמבר-אוקטובר 1930, היה המתח בין בן צבי לקלווריסקי בשיאו. קלווריסקי אף ביקש לנצל את המצוקה הכספית בהנהלה הציונית ואת הצורך לפטר מפקדיה כדי להביא לפיטורי כהן. עם זאת ככל הנראה דיווח קלווריסקי באחת מפגישות הנהלת הלשכה המאוחדת על הפרטים ששמע מד"ר אלקנה על המצב בחברון, ובן צבי, שרצה לשמוע הדברים מכלי ראשון, ראה בהצעותיו של ד"ר אלקנה פתח לתקווה לשכנוע ההנהלה הציונית וקרן העזרה כי בצעדים נכונים יהיה אפשר לשקם את היישוב היהודי בחברון ביצירת אווירה חיובית בין יהודים לערבים ובלא חשש ביטחוני. הוא שלח את כהן לחברון תחת מסווה של טיול שערך כהן עם חבריו לעיר האבות, כשבאמתחתו ככל הנראה מכתב אל ד"ר אלקנה ובו ביקש בן צבי לקבל סקירה והערכה בנוגע למשמעויות של שיבת יהודי חברון לעירם.⁶⁷

אין לנו עדויות על פגישות שקיים עם ד"ר אלקנה ועם רעייתו, שהיו היהודים היחידים שחיו בעיר, אולם פגישתו בחברון עם עבד אלמנעם אבו שאכר, ידידו הטוב של ד"ר אלקנה וגם של א"ח כהן, ומכתב התשובה ששיגר ד"ר אלקנה לבן צבי עשרה ימים לאחר ביקורו בעיר, וצורך אליו תזכיר על המצב בחברון, יוצרים בסיס סביר להנחה כי כהן נפגש עם ד"ר אלקנה ושמוע ממנו מה מתרחש בעיר. גם כהן התרשם כי קיימים בין ערביי חברון ערבים שמגמת פניהם לשלום וליציבות כלכלית, ועם שובו לירושלים צירף לדו"ח שהכין להנהלת הלשכה המאוחדת על ביקורו גם פרטים על כל אחד מהאישים הערבים בחברון שיכולים להיות מועמדים טובים להידברות יהודית-ערבית.

את ה'טיול' לחברון ניצל כהן גם לבדיקת מערך היחסים בין נוצרים למוסלמים בעיר, את מערך היחסים בין הנהגת חברון למופתי, האג' אמין אל חסיני, על רקע מותו של סעיד אלשווא - שייצג במועצה המוסלמית העליונה גם את חברון וגם את עזה - ועל רקע הדרישה שבאה עתה מחברון לייצוג נפרד מטעמים בעיר באמצעות מופתי חברון, שיח' עבדול חי אל ח'טיב או שיח' עבדאללה טהבוב, כדי לסכל את בחירת בנו של סעיד, רשדי אלשווא.⁶⁸

דו"ח שכתב ד"ר אלקנה לוועד הלאומי, תיאר את שיחותיו עם ערביי חברון בנוגע לאפשרות שובם של יהודים שגרו בעבר בחברון ושל תושבים יהודים חדשים ובנוגע לדרכים למנוע מאורעות עגומים כמו אלו שאירעו בעיר באוגוסט 1929. בשיחות אלו נדונו הסיבות המיידיות והבלתי-מיידיות למאורעות. ערביי חברון, לדברי אלקנה, ראו את אזלת ידה של המשטרה

67 ד"ר אלקנה אל יצחק בן צבי, 5.11.1930, אצ"מ S25\4472.

68 א"ח כהן אל הלשכה המאוחדת, 16.10.1930, אצ"מ J105\26.

הבריטית כסיבה המידית לטבח, ותלו אותה במדיניות בריטית מכוונת לייצר סכסוכים ולאחר מכן להאשים אחרים כדי שהאחריות תיפול על האחרים גם אם המדיניות כרוכה במחיר דמים של חפים מפשע, אולם דווקא במה שכינו הערבים סיבה לא-מידית לטבח, אפשר לראות את הסיבה העיקרית.

הסוחרים היהודים הצליחו יותר מהסוחרים הערבים במלאכת ההלוואה בריבית, שהייתה משלח יד פופולרי בחברון, והמצב הגיע לידי כך שערב המאורעות תושבים ערבים היו חייבים כסף ליהודים, ובמהומות מצאו שעת כושר כדי להפחיד את המתחרים היהודים ולהיפטר מהחובות. ד"ר אלקנה דיווח גם שהמצב הכלכלי בעיר ירוד. בית שהיה אפשר להשכירו במחיר של 70 לא"י לשנה, אי-אפשר להשכירו אפילו בחמש לא"י לשנה. רוב הבתים שבהם התגוררו היהודים ריקים. שוקי הפרות, הירקות והעופות נידלדלו, וסחורה משווקת מחוץ לחברון בעלות הובלה גבוהה ובמחירים נמוכים. המצב הנ"ל יצר שנאה למופתי ולמועצה המוסלמית העליונה, וגם היחסים בין הנוצרים למוסלמים היו רווי שנאה. בסיום הדו"ח דן אלקנה באפשרות שיבת יהודים לחברון.

הוא הדגיש כי באופן הבסיסי ביותר אין ערביי חברון מסכימים להתגשמות האידאל הציוני, אבל הם מקדמים בברכה כל רעיון שיפתור את המחלוקת ואת השנאה שבין יהודים לערבים, כך שיענו הדרישות הפוליטיות והכלכליות של שני הצדדים בלי שמי מהצדדים ייפגע. לדבריו רואים ערביי חברון בתחרות במסחר ובעליונות האיכר היהודי על הפלאח הפלסטיני, גורמים המבטלים כל אפשרות להתקרבות רוחנית וכלכלית בין הצדדים. לפיכך סבר ד"ר אלקנה כי הדרך היחידה לקרב בין הצדדים היא שיתוף במסחר ובעבודה בין יהודים לערבים. השיתוף יוציא את העוקץ מטיעוני המסיתים, יביא לשיתוף פעולה יום-יומי בין ערבים ליהודים ולגורל כלכלי משותף, וכאשר לא תהיה תחרות כלכלית תיווצר גם קרבה רוחנית. מבחינה מעשית הוא הציע ליזום הקמת לשכה מיוחדת המורכבת מגדולי הסוחרים הערבים של חברון ומנאמניהם ומיהודים שיבואו להתיישב בעיר, שתוציא אל הפועל את דבר שיתוף הפעולה ותמנע כל אפשרות לסכסוך בלתי-טהור בין יהודים לערבים, שיוביל חלילה בסופו של דבר למהומות דמים.⁶⁹ עד אז פעל ד"ר אלקנה מול קלוורסקי, וזו הייתה הפעם הראשונה שפעל מול הוועד הלאומי, ובן צבי וחיים סלומון היו מוכנים לדון בהצעותיו בכובד ראש.⁷⁰

הם העבירו את תזכירו לקלוורסקי, מרכז פעולות הלשכה המאוחדת,⁷¹ שהכיר את רעיונותיו של ד"ר אלקנה מהקשר הבלתי-אמצעי שהיה ביניהם, ולמנהל ועד העזרה, שמואל פסמן.⁷²

69 דו"ח ד"ר אלקנה אל הוועד הלאומי, בלא תאריך, אצ"מ S25\4472.

70 בן צבי וחיים סלומון אל ד"ר אלקנה, 9.11.1930, אצ"מ S25\4472.

71 בן צבי וחיים סלומון אל מנהל הלשכה המאוחדת, 2.11.1930, אצ"מ S25\4472.

72 ש' זאבי אל ח' אריאב, 18.11.1930, אצ"מ S25\4472.

לא חלפו אלא ימים אחדים, ושלמה זאבי, פקיד ועד העזרה, הגיב על הצעתו של ד"ר אלקנה בשמו של פסמן. הוא סבר שמבחינה פוליטית קשה לקבוע עמדה לאן יתגלגלו הדברים, אולם מהבחינה הכלכלית לא חל שינוי בעמדת ועד העזרה, ולדעתם אין ליהודי חברון בסיס לקיום בחברון לבד ממשפחות מספר. בהתחשב בכך ששני מקורות הפרנסה העיקריים של תושבי חברון היו ההלוואה בריבית והכנסות מיישיבת 'כנסת ישראל', הרי שלא ראוי להשתית את קיום הקהילה על ענף ההלוואה בריבית, והחלטת אנשי הישיבה לא לחזור לחברון אלא להישאר בירושלים גודעת גם את מקור הפרנסה הזה. אם לא די באלה, ועד העזרה סבר שיהודי חברון כבר הסתדרו בירושלים ואף מצאו מקורות פרנסה טובים יותר משהיו להם בחברון. סידורים אלו עלו לוועד העזרה בממון רב, ועתה להעתיקם שוב לחברון יהא בבחינת בזבוז כסף שהושקע בסידורם בירושלים בשעה שהצלחתם בחברון מוטלת בספק.⁷³ לא היה צריך להיאמר עוד כדי להביע את התנגדות ועד העזרה להתיישבות יהודית מחדש בחברון.

א"ח כהן, ערביי חברון ושיבת היהודים לעיר

במהלך החודשים האחרונים של שנת 1930 סר חינו של קלווריסקי בעיני הקולונל קיש. הוא הודיע לקלווריסקי כי כוונתו לערוך שינויים בלשכה המאוחדת, ובכללם אין כוונתו למנותו כמנהל המחלקה.⁷⁴ משמעות הדברים הייתה שקלווריסקי יעזוב את תפקידו באוקטובר 1931, מיד בתום דיוני הקונגרס הציוני.⁷⁵ גם קיש הודיע במאי 1931 על כוונתו לעזוב את תפקידו כמנהל המחלקה המדינית של ההנהלה הציונית באוגוסט 1931. החל משעה זו אנו רואים מעורבות גדולה והולכת של כהן בענייני הלשכה הערבית, גם אם בפועל המשיך קלווריסקי לנהל את המחלקה. החלל שנוצר בשל היחסים הרעועים בין קלווריסקי לקיש היה יכול להתמלא רק באמצעות כהן, שהיה בקיא ברזי המתרחש בעניין הערבי והיה איש אמונו של יצחק בן צבי. בן צבי ניצל את המצב החדש בלשכה המאוחדת, ובינתיים גם התהדק הקשר בין כהן לד"ר אלקנה. ב-17 במרץ 1931, כשהגיעו לכהן ידיעות על תסיסה בקרב גורמים עוינים בחברון, הוא ביקש מד"ר אלקנה לעקוב בזהירות אחר האירועים, והבטיח לבוא שבוע אחר כך לעיר כדי לבחון את המצב מקרוב.⁷⁶

ב-21 במרץ הגיע כהן לחברון.⁷⁷ הוא היה מודאג מהעלול להתרחש בחגיגות נבי מוסא הקרבות, ושמע על הפגישה שהייתה לקצין המשטרה הערבי חלים בסטה עם מוכתרי חברון ונכבדיה בראשית מרץ, שנועדה לברר האם כוונת משלחת חברון לעורר מהומות. לכהן הייתה רגישות מיוחדת למועד החגיגות בנבי מוסא, שכן כבר בהיותו נער בירושלים ראה את סדר המשלחות

73 ש' זאבי אל ח' אריאב, 18.11.1930, אצ"מ\4472\S25.

74 עיינו: גלבר, 1992, עמ' 84.

75 ראו: דברי קיש בישיבת ההנהלה הציונית, 15.10.1930, ספר הפרוטוקולים, כרך 12, עמ' 3306.

76 א"ח כהן (ירושלים) אל ד"ר אלקנה (חברון), 17.3.1931, אצ"מ\20\1105.J.

77 א"ח כהן אל משה מדיזיני, ד"ח הוצאות נסיעה לחברון, 16.4.1931, אצ"מ\280\S1.

לקראת התהלוכה מירושלים לנבי מוסא ואת ההתלהמות וההסתה סביב המשלחות. לפיכך נהג לעקוב בדקדקנות אחרי ההתארגנות הערבית לחגיגות, שהיו כר פורה לאפשרות למהומות. בחברון למד כי נכבדי העיר הוכו כלכלית בשנה ההיא ולא זכו לסיוע ממוסדות התנועה הלאומית הערבית וכי אין בכוונתם לפגוע בעצמם יותר מכך,⁷⁸ אך גם שמע שאם מנהיגי התנועה הלאומית בפלסטין ישמיעו דברי הסתה - הדברים עלולים להשפיע על החברונים. עוד התרשם כהן כי אם הייתה לראש עיריית חברון, מכלס חמור, אפשרות להיפגש עם חיים ויצמן - שעמד להגיע לביקור בארץ ישראל - היה נפגש עמו, אולם באותה הנשימה עקב אחר ההסתה של מופתי חברון, עבדול חי אלח'טיב, ושל המופתי הגדול, חאג' אמין אל חסיני, נגד פגישה שכזו.⁷⁹ למסיתים הללו צמחה התנגדות בלובי הכלכלי של העיר, שנפגעה אנושות מיציאת היהודים מהעיר.

משיחותיו עם ד"ר אלקנה ועם ידידו עבד אל מנעם אבו אלשאכר הבין כהן כי אם יקבלו 'אור ירוק' יהיו מוכנים לארגן 15 מנכבדי חברון לפגישה עם ויצמן. החל מחודש מרץ 1931 אנו עדים להפיכת כהן לאיש הקשר עם ד"ר אלקנה ועם הנכבדים הערבים, והוא שימש למעשה צינור התקשורת של ההנהלה הציונית עם העיר. תפקידו בלט על רקע ירידת הרלוונטיות של קלוורסקי בעיני קיש. בהתאם להמלצת כהן ולדו"חות שהזרים ד"ר אלקנה להנהלה הציונית, ב-21 באפריל 1931 זימן אברהם לניאדו, מזכיר הלשכה הערבית, כמה מנכבדי חברון לפגישה עם ראשי ההנהלה הציונית בירושלים. היו אלו נכבדי חברון שגילו יחס הוגן כלפי היהודים במאורעות תרפ"ט והיו מידידי היהודים בחברון זה שנים רבות. הפגישה התקיימה בשבוע הרביעי של אפריל 1931 בהשתתפות ד"ר אלקנה.⁸⁰

בעקבות הפגישה והסיכוי שנוצר בה להמשך ההידברות עם הנכבדים ההם בנוגע לשיתוף פעולה עתידי ביניהם ובין היהודים המתעתדים לשוב אל העיר, הכין כהן לקולונל קיש סקירה ביוגרפית על נכבדי הערבים מחברון שקיש נפגש עמם.⁸¹ ואולם לא חלף שבוע וד"ר אלקנה הודיע לכהן כי הנוכחים בפגישה חזרו בהם מן הרצון לתת ולשאת עם ההנהלה הציונית על דרך השתלבותם מחדש של יהודים בעיר חברון. התואנה של הצד הערבי שהשתתף בפגישה הייתה

78 בעניין המצב הכלכלי בחברון, עיינו: דואר היום, 28.4.1931, עמ' 4.

79 ויצמן ביקר בארץ ישראל במרץ-אפריל 1931. הגורמים המתונים בחברון והקהילה העסקית בעיר פעלו להיפגש עמו כדי להציע הסדר שלום בין היהודים לערבים, שבמסגרתו ישוחררו פורעי 1929. ראו: ציטוט מהעיתון אלחיאית בדואר היום, 1.4.1931.

80 א"ח כהן, דו"ח מ-24.4.1931, אצ"מ J105\26; מזכיר הלשכה המאוחדת אל ד"ר אלקנה, 21.4.1931, אצ"מ j105\3; א"ח כהן אל קולונל קיש, 26.4.1931, אצ"מ S25\4472. בפגישה עם קיש השתתפו מנכבדי חברון: עאדל נאצר אלדין, חאג' עבד אלג'ואדאלזור, חאג' אחמד אלזור, אמסלם סדר, זכריה אלמחטסב, מחמד אסעד אל נטשה, אצחאק צאלח, חאפט' זלום וחאג' מחמד אבו זינה.

81 א"ח כהן אל קולונל קיש, 26.4.1931, אצ"מ S25\4472.

כי דברים אחדים שנאמרו בפגישה נתפרשו אצלם כרצון לתועלת חומרית ומוסרית לצד היהודי בלבד. ד"ר אלקנה תלה את נסיגתם מהסיכום בפגישה אצל קיש בידיעות שהגיעו אליהם על שיבת 30 משפחות יהודיות לחברון שאין בכואן כל תועלת חומרית לעיר, ובחששם כי שיבה זו תהווה פרצה שדרכה ינהרו חסרי יכולת כלכלית רבם אחרים, וכן בהתגברות התעמולה של 'הצד שכנגד', דהיינו תעמולת המתנגדים לנכבדים ההם בעניין זה.⁸² ואכן השמועה על חזרת משפחות עניות מפליטי חברון לעיר היו נכונות. ב-11 במאי 1931, ביום שובו של כהן מחופשה של עשרה ימים לרגל חתונתו, שבו לחברון ארבע משפחות ראשונות, ועד סוף מאי כבר התיישבו בעיר 24 משפחות, לפי גרסה אחת, ו-11 משפחות לפי גרסה אחרת. את חזרת המשפחות ארגן הרב בג'איו, והבסיס לכלכלתן היה כספי החלוקה.⁸³ לפי דיווח נוסף, בסוף יוני 1931 חיו בחברון 96 יהודים. 42 מהם הורים, זקנים וזקנות, והיתר ילדים בני 18 שנה ופחות.

החשש מחזרת משפחות יהודיות לעיר באופן לא מאורגן הביא להפניית מלוא תשומת הלב למתרחש שם. ב-3 במאי 1931, כשבוע לפני צאת המשפחות הראשונות לעיר, מינתה המחלקה המדינית ועדה מיוחדת בראשות אברהם אלמליח ובהשתתפות יצחק בן צבי, ד"ר מ' אוסטרובסקי,⁸⁴ דוד אבישר, עו"ד מאיר לניאדו והרב חיים בג'איו, שתפגש עם היהודים המבקשים לחזור לחברון.⁸⁵

כדי להבין את המתרחש בחברון על רקע סירוב הנכבדים הערבים להמשיך לשאת ולתת עם ההנהלה הציונית, ועם חזרת משפחות אל העיר בפועל, שיגרה הלשכה המאוחדת לחברון את א"ח כהן. הוא יצא אל העיר ב-26 במאי 1931, ושהה בה יומיים וליילה אחד. כהן לא הציג את עצמו לפני היהודים שזה עתה שבו לחברון כנציג הלשכה הערבית אלא כאדם פרטי המתעניין במתרחש בחברון. טרם יציאתו לעיר נפגש עם בן צבי ועם משה מדיזיני כדי לקבוע את מטרות ביקורו בעיר. כהן תיאר עיר שמצבה הכלכלי גרוע: אבטלה רבה; חוסר יכולת לשלם חובות; המון בתים ודירות עומדים ריקים מאז המאורעות. את חזרת היהודים לעיר תיאר כהן כלא-מאורגנת. לפי תיאורו היהודים חזרו לעיר ביזמת הרב בג'איו, שנפגש בפרטיות עם היהודים שהתגוררו קודם למאורעות בעיר והציע להם לחזור. בחוזרים היו גם שתי משפחות מירושלים שלא התגוררו בעיר טרם המאורעות. כל פרנסת היהודים הייתה על המעות הקטנות שסיפק להם הרב בג'איו מכספי החלוקה. 20 הילדים ששבו עם משפחותיהם סבבו ברחובות יחפים ופרועים, בלא תרבות וחינוך, והערבים צחקו: הכך יחזירו היהודים עטרה ליושנה? לפני

82 ד"ר אלקנה אל א"ח כהן, 1.5.1931, אצ"מ S25\4472. הנכבדים הערבים התכוונו ככל הנראה ל-30 המשפחות שארגן בימים ההם הרב חיים בג'איו כדי שיחזרו עמו לחברון.

83 עיינו: דבר, 6.4.1931, עמ' 1; דואר היום, 12.5.1931, עמ' 1; הצפירה, גיליון 61, 31.5.1931, עמ' 3; א"ח כהן אל הנהלת הלשכה הערבית, "שיבת היהודים לחברון", S25\4472, 28.5.1931.

84 מ' אוסטרובסקי - חבר הנהלת הוועד הלאומי מטעם 'המזרח'.

85 מזכיר המחלקה המדינית אל ד"ר אלקנה, חברון, י"ב באייר תרצ"א, אצ"מ J105\23.

המאורעות היה בחברון בית ספר שלמדו בו 50 ילדים יהודים ואליו שלחו כמה מהנכבדים הערבים את ילדיהם, וגן ילדים ובו 20 ילדים. את השירותים הרפואיים נתן בחינם ד"ר אלקנה. כהן עוד הרחיב ותיאר לפרטי פרטים את הגופים המטפלים בענייני יהודי חברון. הוא מסר כי המנהל את העניינים הוא ועד שאת חבריו בחרו פליטי חברון באוקטובר 1930, וחברים בו הרב בג'איו, רבנו צרפתי ואליעזר גבאי, והם צירפו אליהם את יוסף חסון ואת אברהם פרנקו. פליטי חברון ששהו בירושלים התלוננו לפני כהן כי הוועד עושה כראות עיניו ואינו נועץ בהם, וכל המהלך של החזרת יהודים יחידים לחברון הוא פרי ידיו של החכם בג'איו בשביל הנאתו הפרטית מכספי החלוקה. כהן תיאר את פעולות ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים לסייע ליהודים שחזרו לחברון, ואת הבעייתיות שבמתן שירותי הדת. ואולם את הנהגת הוועד הלאומי וההנהלה הציונית עניינה בעיקר מערכת היחסים עם הערבים. כהן ציין כי היחס ליהודים טוב למדי, וכי האווירה המורעלת שהייתה ערב המאורעות אינה קיימת עוד. הוא נפגש עם נשיא לשכת המסחר בחברון, אחמד ראשד אלחרבאווי, ידיד היהודים ואחד האישים רבי השפעה בחברון, שתמך בשיבת היהודים לחברון. בתשובתו לשאלת כהן על עמדת המועצה המוסלמית בעניין, סיפר לו אלחרבאווי כי מזכיר המועצה המוסלמית העליונה, ככל הנראה שיח' מוסא אלעזראווי, בא לחברון והתלונן מדוע אין ערביי חברון מוחים על שיבת היהודים לחברון, ונענה במפורש כי ליהודים זכות שווה והיסטורית להתגורר בעיר כמו שכניהם הערבים.

את הלילה בילה כהן בביתו של שאכר אלקווסמה, בן לאחת החמולות הגדולות בחברון שמנתה 600 נפש, שהציל 16 משפחות יהודיות בזמן המאורעות. שאכר אלקווסמה היה נשוי ליהודייה מדמשק, בעל נכסי דלא ניידים ומנהל חברת 'סינגר' בעיר. כהן הכירו כבר מביקוריו הקודמים בעיר באמצעות משפחה יהודית. אלקווסמה הזמין אל ביתו כמה מנכבדי חברון, ובשיחה לתוך הלילה למד כהן רבות על ערביי חברון, על הסכסוכים ביניהם ועל מגמת פניהם כלפי היהודים. הוא סימן לעצמו את מחמד עלי אל ג'עברי כאחד הכוחות האנטי-יהודים בעיר. בסיכומו של דבר הגיש כהן שורת המלצות להנהלה הציונית:

א. מצבם הכלכלי והרוחני של היהודים בעיר אינו טוב;

ב. את שובם לעיר מנהל בעיקר הרב בג'איו, ואת אמינותו ודרכי פעולתו יש לבדוק היטב הן בממד ההתנהלות הכספית הן בהתנהלותו החברתית;

ג. ההרכב האנושי של היהודים החוזרים לחברון, שכולם ממעמד כלכלי נמוך, לא יאפשר לחזק את היישוב. יש להפקיד את מלאכת ארגון הקהילה בידי אנשים נבונים המוכשרים לעשות זאת;

ד. מצב הביטחון משביע רצון. קצין המשטרה הערבי במקום, חליל בסטה, הוגן ומעודד את היהודים;

ה. נכבדי הערבים מעוניינים בשיבת היהודים, צריך רק למצוא את האדם המתאים שיתנהל מולם.⁸⁶

בהמשך לדו"ח זה, ב-31 במאי 1931 יצא לחברון קולונל קיש, מנהל המחלקה המדינית בסוכנות היהודית, עם אברהם אלמליח מהוועד הלאומי - בלי שנתן הודעה מוקדמת לתושביה היהודים, כדי לוודא במראה עיניים את מערכת היחסים בין היהודים לערבים. הוא נוכח לדעת כי היחסים נורמליים בהחלט. על פי בקשתו של קיש, שבשבועות ההם החל לעבוד ישירות מול א"ח כהן, שוב יצא כהן ב-22 ליוני 1931 לחברון - מצויד במכתב מיוחד של יצחק בן צבי ובו הנחיות ליהודי חברון לסייע לו בכל עניין שיידרש -⁸⁷ ודיווח על מצבם הכלכלי של היהודים שחזרו לעיר.⁸⁸ ואולם העניין המרכזי שעניין את קיש הוא מצבם הביטחוני. כהן דווח כי מצבם הביטחוני משביע רצון, כי יחס המושל מילר אליהם סביר, וכך גם יחסו של קצין המשטרה הערבי בעיר, חליל בסטה, שאת יחסו הגדיר "חיובי וידידותי".⁸⁹

אנו רואים אפוא כי הנהלת הסוכנות והוועד הלאומי נקטו שורת צעדים כדי לברר מה מצב הביטחון בחברון, והאם קיים סיכון ליישוב המתחדש. אחרי ביקורו של כהן נשלח לחברון רופא עיניים נודד מטעם ההסתדרות המדיצינית הדסה, בדק 30 ילדים שנדרשו לטיפול רפואי שטחי ודיווח שהילדים עזובים, כי הרושם שקיבל עגום וכי נדרש טיפול בהם. מנהל בית החולים 'הדסה', חיים יסקי, פנה לקרן העזרה והציע שתתקשר עם ד"ר אלקנה כדי שייתן את הטיפול היום-יומי הנדרש לילדים, ו'הדסה' תממן לד"ר אלקנה קורס כדי שיוכל לטפל גם במחלות העיניים של הילדים. הנהלת 'הדסה' הציעה גם לשלוח פעם בחודשיים רופא עיניים מטעמה לצורך טיפול יסודי יותר.⁹⁰

קרן העזרה דחתה את הצעת 'הדסה' וטענה כי היא הביעה התנגדות להתיישבות היהודים מחדש בחברון כיוון שלא ראתה כל בסיס הגיוני, כלכלי וחברתי לשיבתם, ולפיכך הוחלט שלא לתמוך בהם, לא במישרין ולא בעקיפין.⁹¹ סירובה של קרן העזרה לתמוך בקהילה היהודית המתחדשת בחברון הביא אף את הנהלת הסוכנות היהודית בתחילת ספטמבר 1931 לפנות

86 א"ח כהן אל הלשכה הערבית, 28.5.1931, אצ"מ S25\4472.

87 יצחק בן צבי, כתב הסמכה לא"ח כהן עם יציאתו לחברון, 21.6.1931, אצ"מ S25\4141.

88 על חיי היהודים בהרחבה בחודשים יוני-ספטמבר 1931, עיינו: רובינשטיין, 1988, עמ' 126-133; כהן, 1986, עמ' 27-30.

89 דו"ח כהן מ-22.6.1931, אצ"מ S25\4141.

90 ד"ר ח' יסקי, הדסה ירושלים אל הנהלת קרן העזרה, 11.8.1931, אצ"מ S25\9107. על בעיית היעדר רופא בחברון, עיינו גם: רובינשטיין, 1988, עמ' 131.

91 ש' פסמן, קרן העזרה אל יסקי, 16.8.1931, אצ"מ S25\4141. על התנגדות קרן העזרה לתמוך ביישוב המתחדש בחברון עיינו בהרחבה: ח' הוברמן, "לא ניתן ליישב את חברון ביהודים", מצב הרוח, גיליון 178,

6.4.2012, עמ' 34-41.

פנייה ישירה לקרן. ואולם גם פנייה זו נתקלה בסירוב, ואף יותר מזאת: שמואל פסמן, מנהל הקרן, השיב בזעם:

אנו לא מופתעים שמצבם של יהודי חברון חמור. ראינו זאת מראש. למרות הלחץ מצד חוגים רבים ביישוב לחזרה זו שסודרה על ידי הרב חיים בג'איו, אנו התנגדנו לכך ואנו עומדים בהתנגדותנו זו. לדעתנו כל מטרת התיישבות זאת היא להריץ מכתבי שנורר בכל רחבי תבל.⁹²

פסמן התכוון לפעולותיו של הרב בג'איו, שהבטיח לחוזרים לחברון מענקי מחיה מכספי החלוקה, ולשם כך שלח מכתבים לרחבי העולם היהודי כדי לקבל תרומות כספיות. גם כהן ביקש בזהירות לבדוק את פעולותיו של הרב בג'איו ואת התנהלותו הכספית.

התכנית הגדולה של ד"ר דניאל אלקנה: 'החדירה אל הדרום'

ד"ר אלקנה ניצל בפרעות חברון כשהוסתר אצל משפחת אבו זיינה, שבה נמצאה גם הקליניקה הרפואית של רעייתו. הוא היה היהודי הראשון שחזר לחברון לאחר הטבח, תשעה חודשים לפני חזרת 35 משפחות מפליטי חברון שארגן הרב בג'איו. ד"ר אלקנה ורעייתו ניהלו שיחות ממושכות עם המשפחות ערביות שידן לא הייתה ברצח האכזרי, ושמעו מהן על התכוונה לשיתוף פעולה ולחיים הרמוניים משותפים.⁹³ ד"ר אלקנה היה הברומטר של א"ח כהן בחברון. הקשר בין כהן לד"ר אלקנה נשמר, וכהן קיבל ממנו ידיעות שוטף על המתרחש בחברון. כהן העריך גם את הניתוח הזהיר של ד"ר אלקנה באשר לאפשרויות הקיימות בנוגע למערכת היחסים עם ערביי העיר ולאפשרות חזרת יהודים אל העיר.

יישוב חברון מחדש ביהודים לא עמד במרכז סדר היום של חיים ארלוזורוב, שהחליף את קיש בראשות המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית באוגוסט 1931, ושל עוזרו משה שרתוק, שנכנס לתפקידו בראשית אוקטובר 1931. אפשר להבין זאת על רקע הקיצוץ הדרמטי בתקציב המחלקה המדינית אחרי הקונגרס הציוני, מ-13,500 לא"י לשנה ל-3,500 לא"י בלבד. כאמור, מנהל ועד העזרה שמואל פסמן, בעל המאה ובעל הדעה בשאלת עתיד היישוב היהודי בחברון, התנגד נמרצות למחטף של הרב בג'איו ושל 35 המשפחות שהתיישבו בחברון על דעת עצמם. בהיעדר מימון בסיסי לפעולות בחברון הייתה נטיית ארלוזורוב ושרתוק לעסוק בעניינים דחופים יותר שעמדו על הפרק במחצית השנייה של 1931 ובראשית 1932, כמו הרצח ביגור שהסיט את תשומת לב הציבור להתארגנות הטרוריסטית נגד יישובים יהודיים בצפון הארץ, להתארגנות המופתי לעריכת קונגרס כול-אסלאמי בירושלים בדצמבר 1931 ולחיוזק קשרי המחלקה המדינית עם עבר הירדן. מוקד פעילותו של א"ח כהן בעניין הערבי עבר בטבעיות

92 שמואל פסמן, קרן העזרה אל המזכיר הכללי של הסוכנות היהודית, 6.9.1931, אצ"מ 9107\25.

93 א' לניאדו אל ד"ר אלקנה, י"ב באייר תרצ"א, J105\23.

לנושאים שארלוזורוב ושרתוק מיקדו בהם את מירב תשומת לבם. עם זאת מיד לאחר הקונגרס הכול-אסלאמי בירושלים, כשנזקקה המחלקה המדינית לעזרה בהפצת חוברת תעמולה שכתבו שרתוק וכהן בעזרת אליהו ששון לציבור הערבי, הם פנו לרב בג'איו כדי שיפיצה בחברון, והוא עשה זאת בחפץ לב.⁹⁴ כהן ראה בברכה את תרומת ד"ר אלקנה לקירוב יהודי-ערבי בחברון, וכאמור הוא שימש לו גם מקור מודיעין חשוב לנעשה בקרב ערביי העיר וסביבתה. בהמלצתו זומן ד"ר אלקנה לפגישה אישית עם ד"ר ארלוזורוב לדין על מצב הקהילה היהודית בחברון, על ענייני הערבים בחברון ובסביבתה ועל האפשרויות העתידיות ליישוב חברון והנגב.⁹⁵

הפגישה התקיימה ב-15 במרץ 1932, ובה למדו ארלוזורוב וכהן מד"ר אלקנה על התחזקות האופוזיציה למופתי בעיר על רקע הרושם הרע שהותיר הטבח ביהודי העיר ועל רקע מחלוקת שנתגלעה בין המופתי והאופוזיציה שפעלה מולו על חלוקת קרנות הווקף המוסלמי. במהלך הפגישה העלה ד"ר אלקנה בקשות לחיזוק היישוב היהודי בחברון, הציג תכנית כלכלית מקיפה לשיתוף פעולה עם כפריי הר חברון ומיזמים משותפים עם תושבי חברון עצמה, ושטח תכנית לעבודה רפואית בכפרים הערביים בסביבה בשיתוף קופת חולים. ואולם לכשיצא ד"ר אלקנה מחדרו רשם ארלוזורוב ביומנו: "שוב שאלת כספים ותו לא".⁹⁶ ארלוזורוב, רב היזמות, בכל הקשור בקידום עניינים שביאו להסדרים בין יהודים לערבים נתקל תמיד במחסום המצוקה התקציבית, ולא היה יכול להוציא לפועל את יזמותיו. ככל הנראה ביקשו ארלוזורוב וכהן מד"ר אלקנה להעלות את תכניותיו על הכתב.

שבועיים לאחר הפגישה שלח ד"ר אלקנה לארלוזורוב ולכהן תכנית מרשימה להתבססות ציונית בדרום הר חברון, שבסיסה בחברון ובהתייבשות חקלאית יהודית בסמוך אליה.⁹⁷ ד"ר אלקנה ניתח את מצב היהדות העולמית ניתוח קודר על רקע המשבר הכלכלי באירופה, וגרס כי הוא משפיע על יכולת גיוס הכספים של ההסתדרות הציונית ושל קרנותיה. הוא ראה בדרום הר חברון פוטנציאל לקרקע להתייבשות יהודים שיעזבו את ארצותיהם, שאפשר לרכשו בזול. רוב העלות לטענתו הייתה קשורה דווקא במימון התעמולה בקרב היהודים לבוא ולהתיישב שם. הוא ראה חשיבות במיקום יישובים יהודים חדשים לצד הכפרים הערביים, כי סבר שבאמצעות לימוד שיטות עיבוד מהיהודים ישתפר מצבם הכלכלי של ערביי הסביבה. ד"ר אלקנה תיאר בסקירה רחבה מודלים עסקיים אפשריים שיהודים וערבים ישתפו בהם פעולה. הוא לא הפגין ביטחון מוחלט כי השכנות עם נקודות יישוב ערביות יש בה כדי להבטיח שלום מוחלט ליישוב היהודי, אבל הפגין ביטחון גדול שיש בשכנות לפלאחים ובהשפעה ההדדית הנובעת

94 מ"ש, מזכיר המחלקה המדינית אל הרב חיים בג'איו, 13.1.1932, אצ"מ S25\3070.

95 כהן אל ד"ר אלקנה 25.2.1932, אצ"מ S25\3070.

96 ארלוזורוב, יומן ירושלים, 15.3.1932.

97 עיינו בהרחבה: ד"ר אלקנה אל הסוכנות היהודית, 31.3.1932, אצ"מ J1\7648. מצוטט גם אצל רובינשטיין,

1988, עמ' 137-142; עמ' 182, הערה 184.

מהשכנות ההיא כדי להוריד את השפעת מפלס ההסתה של הכוחות הלאומיים הערביים, בעיקר העירוניים, על הפלאחים. הוא הדגיש כי במקומות רבים בארץ ניצלו חלקים גדולים של היישוב היהודי בשל השכנות הטובה ההיא. לעומת זאת כל מחוז או נפה הנקי מיהודים משמש קרקע בתולה לזריעת הסתה נגד היישוב היהודי, ובמיוחד בהר חברון, שאנשיו עניים מאוד וקנאים לדת במידה מבהילה.⁹⁸

בצד התכנית ההתיישבותית והקרקעית מול כפריי הר חברון הציע ד"ר אלקנה גם תכנית מפורטת של חדירת קופת החולים אל הסביבה באמצעות הקמת שניים-שלושה מרכזים רפואיים בכפרים הגדולים. הרופא לדידו לא ייתן רק מזון רפואי אלא ישמש גם כלי הסברה בעל פה, ויהיה באפשרותו לחלק גם חומר תעמולה בכתב ולהביא להפחתת השפעת ההסתה נגד היישוב היהודי. אשר לחברון הציע ד"ר אלקנה לשווקה בקהילות היהודיות באירופה כמרכז רוחני יהודי גדול, כמעין עיר מקלט לישיבות המרובות בגולה, כמעין יבנה של תקופת המשנה.

היזמה של כהן ושל ד"ר אלקנה לקדם יחסים עם ערביי חברון והסביבה נתקלה גם הפעם במחסום התקציבי, כמו כל דבר אחר שאפיין את התנהלות המחלקה המדינית בשאלה הערבית מאז נכנס ארלוזורוב לתפקידו באוגוסט 1931. כל יהודי חברון מלבד משפחת אלקנה חיו על כספי החלוקה, וועד העזרה סירב בתוקף לסייע. כהן קיים מפגשי תחזוקה לשמירת הקשר עם עבד מנעים אלשאכר, והפעיל בחברון את המודיע מחמד חמזה ואחריו את מחמד מרקה.⁹⁹ ככל הנראה הבין ד"ר אלקנה לאחר פגישתו עם ארלוזורוב כי לסוכנות היהודית אין כסף לתכניותיו, והפסיק לשגר תזכירים לאנשי המחלקה המדינית והלשכה הערבית. ההתעניינות בחברון ירדה, ומרכז הכובד של ההתיישבות היהודית עבר למרכז הארץ ולצפונה כדי ליצר רצף טריטוריאלי יהודי גדול במקומות האפשריים. המוסדות המיישבים התנגדו התנגדות נחרצת להתיישבות באזור הר חברון.

ביוזמה פרטית של יזם מרחובות, שמואל צבי הולצמן, במהלך שנת 1935 עלו על הקרקע מתיישבים יהודים בסביבת הכפרים הערביים צוריף וג'בע. הולצמן רכש את אדמות 'מגדל עדר' כבר ב-1932, והמשיך ברכישת קרקעות נוספות מאדמות הטרשים שבסביבה מהכפרים הערבים באמצעות החברה שהקים, 'אל ההר'. כדי לכוון יחסי שכנות טובה עם ערביי הסביבה הקים מרפאה לשירות הכפרים הערביים שסביב היישוב היהודי, ובנו עבד בה כרופא. הולצמן פעל לבדו למרות התנגדות הגורמים המיישבים.¹⁰⁰

98 ד"ר אלקנה אל הסוכנות היהודית, 31.3.1932, אצ"מ J1\7648.

99 ארוחת צהריים בין א"ח כהן לעבד מנעים אבו שאכר, 27.9.1932, אצ"מ S1\281. ראו גם: מ' שרתוק אל המחלקה הכספית בעניינו של מחמד חמזה, 21.4.1933, אצ"מ S1\281; א"ח כהן אל המחלקה הכספית,

19.5.1937; א"ח כהן אל משה שרתוק, 25.6.1937, אצ"מ S1\2833.

100 להרחבה על ההתיישבות בגוש עציון ועל חברת 'אל ההר', עיינו באתר האינטרנט 'אגודת בני גוש עציון'; בן

ההתיישבות החדשה בכפר עציון ובסביבתו הוציאה את ד"ר אלקנה משלוותו. הוא ראה לנגד עיניו התגשמות של חזונו באמצעות גורם אחר, לרבות מתכונת הסיוע הרפואי לכפריים הערבים. קרוב לוודאי שראה בהתיישבות החדשה הזדמנות לנצל את התזמון, וביקש לעורר מחדש את עניין ההתיישבות בדרום הר חברון. העובדה שיהודים רכשו בסביבת כפר עציון אדמות טרשים שאינן ראויות לעיבוד חקלאי במחירים מופקעים של 15 לא"י לדונם העלתה את חמתו. הוא חשב שהתיישבות בבקעות הדרומיות של הר חברון באדמה פורייה יותר הוא כיוון המחשבה הנכון יותר מבחינת האסטרטגיה ההתיישבותית באזור. בנימה צינית פנה ב-18 לדצמבר 1935 לאחד מראשי המחלקה המדינית (ככל הנראה למשה שרתוק, או שמא היה זה א"ח כהן), והביע אכזבה רבה על האי-היענות לרעיונותיו ממרץ 1932. הוא חשב שעלות הצעותיו מ-1932 הייתה נמוכה אלפי מונים מעלות ההוצאות בפועל של הולצמן, וגם נכונה ויעילה ממנה.

פנייתו לראשי המחלקה המדינית והלשכה הערבית מסוף דצמבר 1935 היא מבחינה מסוימת חזרה בקווים כלליים על תכנית 'חזרה אל הדרום' ששלח לארלוזורוב בסוף מרץ 1932, אולם יש בה יותר אלמנטים של התפכחות מדינית ממצב הדברים כפי שהיו בראשית 1932 לעומת המצב בסוף 1935, כשאלמנטים אלימים וטרוריסטיים הלכו וכבשו את הזירה הלאומית הפלסטינית.

השנים 1932-1935 היו השנים הטובות ביותר של המפעל הציוני מבחינת כיבוש הקרקע וגידול האוכלוסייה היהודית. למרות זאת סבר ד"ר אלקנה כי המפעל הציוני ממשיך להיות נתון לחסדי הפוליטיקה הבריטית המתחלפת חדשות לבקרים, לשבט או לחסד. להשקפתו האנגלים בוחנים את מעשי הציונים ונוהגים בפוליטיקה שיש בה לנצל את משאבי הארץ ולהפכה לשוק לתוצרתם. גם השאלה המרכזית שבה תלוי עתיד הארץ - היחסים עם הערבים ושנאת השווא שלהם למפעל הציוני - לא נפתרה. נושא היחסים עם הערבים היה נקודת המוצא למחשבתו הפוליטית ולתכניות שהגה באשר לעתיד מערכת היחסים בין יהודים לערבים באזור חברון. לדידו, רבים מתושביה היהודים של ארץ ישראל כבר הבינו כי עתידם בארץ יהיה קשור לעולם בעתיד ערביי ארץ ישראל, וייתכן שגם בעתיד ערבים המתגוררים מסביב לארץ ישראל. הערבים העירוניים התקדמו לדעתו בזכות ההון היהודי שזרם לארץ ובזכות התרבות המערבית שחלחלה בכל נימי היישוב. הפלאחים לעומתם, סבר, הסתפקו בימי השלטון התורכי במועט, אך עם גידול היישוב היהודי גדלו הוצאותיהם והם ראו בעיניים כלות את המפעלים התעשייתיים שהקימו היהודים ואת שיטות העיבוד החקלאי החדשות. לכן אין פלא שהפלאח המוסת באמצעות העירוניים הערבים רואה ביהודים - ורק בהם - את הסיבה לכישלונם. לאחר שניתח בהרחבה את מצבו האגרארי של הפלאח הערבי, הגיע ד"ר אלקנה למסקנה שעל התנועה הציונית 'לכבוש' את הפלאח הערבי, ואם לא לקנות את אדמתו - הרי להפוך לשותפיו

בבעלות על הקרקע ובאמצעי העיבוד. אם ב-1932 חשב שדי בהקמת יישובים יהודיים בדרום הר חברון כדי ליצור יחסי שכנות טובים, הרי שעתה הציע רישום משותף של הקרקע על שם הבעלים החדשים והישנים, אמצעי עיבוד משותפים ושימוש ברווחי כל צד, הערבי והיהודי, לצרכיו הפרטיים. זהו שינוי מחשבתי טקטי. האסטרטגיה נשארה אותה האסטרטגיה מ-1932, ולפיה רק יצירת מיזמים כלכליים משותפים בין ערבים ליהודים תביא לכך שבמצב של אלימות וחרמות יהיה לשני הצדדים סיכון שווה להפסד חומרי, ולפיכך הם יחשבו פעמיים לפני שייגררו למעשים אלימים ויתמכו בהם. ד"ר אלקנה סבר כי שותפות קרקעית-עסקית תפטור את התנועה הציונית, על גורמיה המיישבים - הפרטיים והציבוריים - מלקנות אדמות טרשים כמו אלו הסמוכות לכפר עציון, ותגאל את הפועל העברי מתחרות עם הפועל הערבי. הוא גם טען כי התוצרת המשותפת תמצא לה שוק בקרב הפלאחים וההון הלאומי לא יברח מהארץ, וכי הפחתת השנאה מצד הפלאחים תפחית גם את ההסתה כלפיהם מצד הגורמים העירוניים הלאומיים, שמצאו בכפרים כר נוח לפעילות הסתה.

בסיכומו של התזכיר הדגיש ד"ר אלקנה כי מי שעניינים בראשו מבין כי למרות כל רכישת הקרקעות שביצעה התנועה הציונית, לא הוטב מצבה הפוליטי; שיטת ההיבדלות לא הצליחה. הוא הטיף לפעול להקמת מיזמים לפי עקרון השיתוף והשותפות, והדגיש כי כשם שהקואופרציה נועדה להילחם ברכושנות הגדולה, כך נועדה השותפות בין הערבים לשכניהם היהודים להילחם בתאוותנות המעצמות הגדולות. ד"ר אלקנה ידע היטב כי לראשי התנועה הציונית יהיה קשה מאוד לעכל את רעיונותיו ואת הצעותיו כי משמעותם היא שינוי מגמה בחשיבה הציונית עד כה, אבל לא היה בזאת כדי להרתיע אותו מלפרט איך יש ליישם את תכניתו. הוא הציע שהחומר האנושי שיבצע את התכנית יבוא מוותיקי היישוב ומחברי הקיבוצים, שכן השפה הערבית ידועה להם פחות או יותר וגם החיים החקלאיים בארץ אינם זרים להם. הוא האמין באמונה שלמה כי כמו שנמצאו בתנועה הציונית חלוצים לכיבוש הארץ כן יימצאו חלוצים ל'כיבוש' הפלאח הערבי. רגליו היו נטועות בקרקע; הוא לקח בחשבון כי הפלאח הערבי המוסת יתנגד בתחילה לרעיון של שיתוף פעולה, אולם כשהשותפות הראשונה תצא אל הפועל יראו בה הפלאחים דוגמה, יוסרו מכשולי ההסתה, והתנועה הציונית תיכנס לספר דברי הימים על היזמה הזו, שכמובן - הדגיש - יש להוציאה אל הפועל תחת מעטה חשאיות.

לא מצאנו מענה של המחלקה המדינית והלשכה הערבית לתזכירו זה. ראשי הלשכה הערבית היו עסוקים בעת ההיא בניסיונם לאתר את מוקדי הטרור הערבי לאחר שנחשפה חולייתו של עז-א-דין אל קסאם, וראשי המחלקה המדינית היו עסוקים עד צוואר בענייני המועצה המחוקקת שרצו להנהיג הבריטים בארץ ישראל ובשינויים השלטוניים שהתחוללו בעת ההיא בעיראק ובסוריה. תכניתו של ד"ר אלקנה, כמו דברים אחרים, הוכנסו למגירה או הושלכו לסל.

כתב דבר שסייר בחברון בפברואר 1935 היטיב לתאר את המצב:

ההיסטוריה חוזרת, עתה יושבות בחברון 35 משפחות על הר געש. ההר שקט עכשיו אבל במעמקיו לבה רותחת שיכולה להתפרץ... חברון סבלה יותר מכל ישוב אחר ממאורעות תרפ"ט ונראה היה שהיא תהיה הראשונה לבניינה מחדש, אבל לא כך חשבו אנשי קרן העזרה... הם אספו 600 א' לא", אבל היו מוכנים להקציב לחברון רק 10 א' לא"י וגם זאת רק לצאת ידי חובתם.¹⁰¹

בסופו של דבר גם למתן 10,000 לא"י לא הסכימו בקרן העזרה, ופליטי חברון לא נהנו אפילו לא מלירה ארץ ישראלית אחת מכספי קרן העזרה. הם חיו מקצבת כספי החלוקה עד לפרוץ המרד הערבי הגדול ב-20 באפריל 1936.

ב-23 באפריל 1936 עזבו כל יהודי חברון את העיר, לרבות ד"ר אלקנה ורעייתו. עם שוך הפרעות, במהלך 1937, חזר רק הווג אלקנה לחברון. ד"ר אלקנה שהה בעיר עד ל-1942, ואחר כך גויס לצבא הבריטי ויצא בשליחותו לאירופה. רופאת השיניים, ד"ר לובה אלקנה, נותרה בעיר לבדה עד לערב ההחלטה באו"ם על הקמת מדינת ישראל בנובמבר 1947. היא הייתה ככל הנראה היהודייה היחידה בעיר. באחד מימי השישי של סוף 1947 יצאה לבקר את בתה בקיבוץ גבע,¹⁰² ולא חזרה עוד מחשש לחייה. בכך הסתיים סיפורו של היישוב היהודי בחברון עד לשנת 1967.

סיכום

לפי כל העדויות, שלושה ימים לפני הטבח בחברון קיבלו ראשי הקהילה היהודית בחברון, ובראשם אליעזר דן סלונים, התרעה מפורשת כי עלולה להיות פגיעה גופנית בתושבי העיר היהודים. איש 'ההגנה' מירושלים, אהרן חיים כהן, הגיע אל העיר בשליחות ראשי 'ההגנה' והתריע על העומד להתרחש, ברם בכירי הקהילה היהודית היו בטוחים שלא יאונה להם כל רע. א"ח כהן, שעסק בשבועות שלפני פרוץ המאורעות בפעולות הסתערבות בירושלים, ניצל את בואו לחברון והסתערב גם בין תושביה. מסקנתו הייתה כי צפויה בחברון פעולה אלימה של קיצונים ערבים המוסתים באמצעות חכמי דת. פנייה נוספת לראשי הקהילה לא עזרה גם היא. גם החלופה, שלפיה ישוה עשרה מאנשי 'ההגנה' בחברון עד יעבור זעם, לא התקבלה על דעת ראשי היישוב היהודי בחברון מחשש ששהותם בעיר תביא לערעור מסכת היחסים הטובה שבין תושבי העיר היהודים לשכניהם הערבים.

101 דבר, 12.2.1935, עמ' 2.

102 ריאיון עם מנחם אלקנה, בנם של ד"ר דניאל ואהובה אלקנה, כפר סבא, 20.1.2012.

ראשי 'ההגנה' בירושלים היו עסוקים עד צוואר בתכנון ההגנה על ירושלים למקרה של פרעות. חברון נדחקה הצדה, במיוחד למראה הביטחון שהפגינו ראשי הקהילה כי לא יאונה להם דבר.

לאחר הטבח עזבו כל תושבי חברון היהודים את עירם והגיעו לירושלים לבד מזוג הרופאים ד"ר דניאל וד"ר לובה אלקנה, שחזרו לתל אביב. בניגוד להתנהגות יהודי חברון, בערים וביישובים אחרים נותרו היהודים במקום מושבם גם לאחר רצח אחיהם וחבריהם. זו הייתה אחת הסיבות שהביאה את ועד העזרה לסייע להם, נוסף על שיקולים הקשורים לביטחון התושבים וליכולתם להתקיים מבחינה כלכלית.

בחודשים הראשונים שלאחר המאורעות בחברון יחדו כל המאמצים והמימון לטיפול במאות היהודים שעזבו את העיר ובאו לירושלים. מילוי צורכיהם הכלכליים, שיכונם ורווחתם החברתית עמדו בראש סדר העדיפויות, והדיון על שיבתם לעיר נדחה בשבועות מספר ובהמשך הפך לעניין ציבורי-פוליטי בין גופי התנועה הציונית, בשאלה האם כדאי שיחזרו בכלל.

מלחמות היהודים שבין הוועד הלאומי להנהלה הציונית, ובין אוסישקין - שהפך את הנושא לשאלה לאומית היסטורית העומדת במרכז הדיון הציבורי - לוועד העזרה, שגילה התנגדות נחרצת מסיבות משקיות וביטחוניות, חיבלו במאמצים לפעולה משותפת של כל המוסדות היהודיים והציוניים להחזרת יהודי חברון לעירם.

דווקא בשעה שבדרג המנהיגות הפך עניין שיבת יהודי חברון לעירם לסלע מחלוקת, בדרג השטח הייתה מחשבה מאוזנת כיצד להביא למתכונת חיים משותפת יהודית-ערבית שתיצור אקלים חברתי וביטחוני שיאפשר חיים משותפים של יהודים וערבים בעיר. א"ח כהן, איש הלשכה המאוחדת שהכיר היטב את מערכת היחסים בין ערביי העיר ליהודיה, וד"ר דניאל אלקנה, שחי בעיר ושירת כרופא בעיר ובסביבותיה, הבינו כי הבסיס לחזרת היהודים צריך להיות מושתת על הבנה, על הסכמה ועל שיתוף פעולה בין הגורמים הערביים המתונים בחברון, שיש להם אינטרס כלכלי בשיבת היהודים לעיר. המתכונת הנכונה מבחינתם הייתה ליצור שותפות בעסקים ליהודים ולערבים כך שיצר השרידות הכלכלי יגבר על הרצון להיות מעורבים בפעילות לאומית עוינת, משום שמאורעות דמים היו עלולים להעמיד בסכנה את פעילותם הכלכלית.

בעיצומו של המהלך ליצירת מסגרת לשיתוף פעולה יהודי-ערבי בחברון ארגנו כהן וד"ר אלקנה מפגש בין נכבדי חברון לראשי המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בירושלים, ובו לובנו התכניות ליצור מסגרת פעולה כלכלית משותפת. אלא שמיד לאחר הפגישה היא שבו לחברון - על דעת עצמן ובלא גיבוי המוסדות הציונים - 24 משפחות בראשות הרב חיים בג'איו.

לרב בג'איו היה אינטרס כלכלי בעניין: שליטה על כספי החלוקה - כספים שהעבירו יהודי

הגולה לתושבי היישוב הישן בארץ ישראל. לפיכך חזרת כמה עשרות משפחות לחברון נשענה על בסיס כלכלי רעוע שלא אפשר יצירת מסגרת איתנה יותר לפיתוח ההתיישבות היהודית, והעלתה גם את חמת נכבדי חברון, שהיו שותפים לרעיון של אלקנה וכהן לבסס את חזרת היהודים על בסיס כלכלי איתן ומתוך שותפות עסקית יהודית-ערבית שתביא לירידת מפלס המתח הביטחוני. נכבדי חברון חזרו בהם מהסכמתם לשיתוף פעולה עם הסוכנות היהודית, וועד העזרה התמיד בעמדתו שלא לתמוך בחזרת יהודים לעיר שאינה מבוססת על בסיס כלכלי וביטחוני איתן.

ד"ר אלקנה וא"ח כהן ניסו לחדש את מאמציהם להביא לקירוב יהודי-ערבי עם היבחר חיים ארלוזורוב למנהל המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. כהן הפגיש את ד"ר אלקנה לפגישה אישית עם ארלוזורוב, ולאחריה כתב ד"ר אלקנה תזכיר מפורט איך לבנות את שיתוף הפעולה בין היהודים לערבים. ארלוזורוב התרשם מהתכנית כבר במהלך שיחתו עם ד"ר אלקנה, אך עוד בטרם שוגר התזכיר המפורט לירושלים כתב ארלוזורוב ביומנו כי אין לו כסף למימושה. מצבה הכספי של הסוכנות היהודית ושל המחלקה המדינית לא אפשר פעולה בהיקף שהוצע, וכך נגנזה תכניתו של ד"ר אלקנה.

ניסיון נוסף להחיות את תכניתו עשה ד"ר אלקנה ב-1935, אלא שאז היה סדר העדיפויות של משה שרתוק, שעמד בראש המחלקה המדינית, שונה. מגמת ההתיישבות הייתה באזורי העמק ובשפלת החוף, ועניינים אחרים, הקשורים בהתגברות הטרור הערבי, הטרידו את מנוחתם של שרתוק ושל א"ח כהן. גם הפעם לא זכתה תכניתו של ד"ר אלקנה לתשומת לב ראויה.

חשש ביטחוני עמוק ליווה את כל עניין ההתיישבות בחברון. השאלה הגדולה הנשארת פתוחה היא: אם הייתה מתבצעת חזרה לפי המלצותיו של אהרן חיים כהן ולפי דרכי הפעולה שהציע ד"ר אלקנה - והיה נוצר בסיס כלכלי משותף ליהודים ולערבים - האם היו מתחזקים הגורמים הערביים בחברון שהיו מסייעים להישארות היהודים בעיר במהלך פרעות 1936 ואחריהן?

הישארות ד"ר דניאל אלקנה ורעייתו ד"ר לובה אלקנה בעיר, הפעלתם בה מרפאת שיניים ועזיבתם רק לפרק זמן קצר ב-1936, חזרתם אליה בתחילת 1937 ושהייתם בה עד שנות ה-40 (אמנם בלי ילדיהם, שנולדו ב-1930 וב-1940), מעידה אולי שאם היו מתיישבים בחברון יהודים המכלכלים את עצמם בכבוד ובעצמאות, המועילים לציבור הערבי בתחומי בריאות, תעשייה וכדומה, היה סיכוי להמשך היישוב היהודי בחברון גם אחרי 1936.

רשימת קיצורים ומקורות

- Abu Saud A. , Yasser Arafa , The Early years, 2004
.Palestine-Israel Journal, Vol11, 2004-2005
- אבו סעוד, 2004
- ארכיון ציוני מרכזי, ירושלים. אצ"מ
- אתר בית הספרים הלאומי - עיתונות יהודית היסטורית:
<http://jnul.huji.ac.il/dl/newspapers/index1024.html>
- ארכיון תולדות ההגנה, תל אביב. את"ה
- י' בן יעקב, "מגדל עדר: סיפורו של היישוב היהודי הראשון בין חברון וירושלים", עידן - גוש עציון מראשיתו עד תש"ה, ירושלים 1986, עמ' 23-40, 46-47. בן יעקב, 1986
- י' גלבר, שורשי החבצלת, חלק ראשון, תל אביב 1992. גלבר, 1992
- ש' גנור-אלקנה, לילינבלום 9, הרצליה 2005. גנור-אלקנה, 2005
- ב"צ דינור, ספר תולדות ההגנה, כרך א, ירושלים 1956. דינור, 1956
- ב"צ דינור, ספר תולדות ההגנה, כרך ב, תל אביב 1959. דינור, 1959
- ש' זכריה, ירושלים הבלתי נודעת, ירושלים 1998. זכריה, 1998
- ר' ינאית, י' אברהמי, י' עציון (עורכים), ההגנה בירושלים, ירושלים תשל"ג. ינאית, תשל"ג
- ב"צ כהן, ממעמקים: מאמרים ורשימות מהווי החיים, תל אביב 1986. כהן, 1986
- ה' כהן, צבא הצללים, ירושלים 2004. כהן, 2004
- י' לפידות, לידתה של מחתרת האצ"ל בשנות השלושים, תל אביב 2001. לפידות, 2001
- י' לפידות, האצ"ל בחיפה ה'אדומה', תל אביב 2006. לפידות, 2006
- י' עמיקם (עורך ומלקט), ההתקפה על היישוב היהודי בארץ ישראל בתרפ"ט, חיפה תרפ"ט. עמיקם, תרפ"ט

- ענר, 1986 ז' ענר, "הולצמן - האישי שנתן את שמו לגוש עציון", עידן - גוש עציון מראשיתו עד תש"ח, ירושלים 1986, עמ' 53-62.
- קטינקא, 1964 ב' קטינקא, מאז ועד הנה, ירושלים 1964.
- רובינשטיין, 1988 ש' רובינשטיין, חברון: השער אל הדרום (1914-1929), ירושלים 1988 (מהדורת 2011).
- רן, בדפוס י' רן, המסתערב הראשון (שם זמני, בדפוס).
- שפירא, תש"ה י' שפירא, ירושלים: העיר העתיקה, ירושלים תש"ה.